

GRONINGER MUSEUM

MAGAZINE KUNST / FOTOGRAFIE / MODE / ARCHEOLOGIE / GESCHIEDENIS

€2,-

12

**HET
GAAT
NIET
ALLEEN
OM DE
MUZIEK**

7

**LADIES AND
GENTLEMEN**

**MICK
JAGGER
OVER
UNZIPPED**

the Rolling Stones

22

**ENGELSE
PASSIE VOOR
AMERIKAANSE
BLUES**

28

**LUCY
WOESTHOFF**

42

**JORAM KROL
CAN I BE ME**

ONDER MEER

**DRIE HOESONTWERPEN VOOR ÉÉN ALBUM
GIMME SHELTER ALS INSPIRATIE VOOR EEN GEBOUW
BIJNA BEROEMD
MET EEN MINIMUSERUM EROP UIT
KIJK & VERGELIJK
EGGE WEET WAT HET IS
DE HUISKAMER VAN MAARTEN BAAS
WAT IS DE TOEKOMST VAN WALL HOUSE #2?**

30
34
38
50
52
54
60
70

Foto: Gea Schenk

Beste lezer,

Een déjà vu, maar dan zeker op een mooie manier: de Rolling Stones zijn terug in het Groninger Museum. Het is niet aan- nemelijk dat ooit een tentoonstelling twee keer in hetzelfde museum te zien is geweest. Maar de omstandigheden zijn ook anders dan normaal. In 2021 heeft de pandemie ervoor gezorgd dat de grote tentoonstelling over de beroemde rock- band en haar artistieke inspiraties maar vier weken te zien was. 20.000 bezoekers hebben het mogen zien, maar toen kwam de eerste lockdown en die wilde maar niet ophou- den. We zijn het management van de Stones dan ook zeer erkentelijk dat we een herkansing krijgen. Eén telefoontje was genoeg: “Natuurlijk, als jullie willen, dan doen we het over.” Sterker nog, deze tweede editie is meteen ook de laatste kans voor liefhebbers en andere geïnteresseerden.

We hoeven gelukkig geen corona-route uit te stippelen, maar we houden het op drie verdiepingen. Wat toen een noodop- lossing was bleek ideaal voor de presentatie. De andere helft van het museum blijft voor alle bezoekers gratis toegankelijk, ook een novum in onze geschiedenis. Wat is daar dan te zien: nog steeds *Nymphenburg x Groninger Museum*, maar voor de trouwe bezoekers met telkens weer nieuwe objecten. We stel- len daar nu een fenomenale lakkist uit Japan tentoon.

In de Ovale Zaal kunt u tot en met 17 september genieten van *Uit de kunst*, een presentatie van schilderijen en tekeningen uit de 18de en 19de eeuw. Alle werken zijn van vrouwelijke

Groningse kunstenaars. Dat is een indrukwekkend ensemble dat aantoont dat er wel degelijk, ook in vroegere eeuwen, veel vrouwen kunst maakten die door hun tijdgenoten be- wonderd werd. Samengesteld is deze tentoonstelling door een Groningse man, onze conservator cultuurgeschiedenis Egge Knol. Het is de laatste die hij in functie voor ons heeft georganiseerd. Na bijna dertig jaar gaat Egge eind augustus 2023 met pensioen. Het is haast niet te bevatten wat hij in al die jaren voor het museum heeft verzameld, wat hij heeft gepubliceerd en welke lezingen en rondleidingen hij heeft ge- geven. Namens het enthousiaste en geïnteresseerde publiek zijn wij hem voor zijn bijdrage voor het bewaren, onderzoeken en ontsluiten van het Gronings erfgoed ontzettend dankbaar.

Na de Groningse vrouwelijke kunstenaars wordt de Ovale Zaal gevuld met foto's van Groningers van nu. We zijn erg be- nieuwd wat er dan te zien zal zijn. Dat weten we nu nog niet want de foto's moeten nog gemaakt worden terwijl dit maga- zine ontstaat. We hebben Joram Krol gevraagd om een reeks nieuwe foto's te maken. De titel is *Can I Be Me*. Iedereen zou deze vraag volmondig met “ja” kunnen beantwoorden, maar is dat ook zo? Musea zijn spiegels, ze reflecteren de mensen die er komen en de mensen die daar te zien zijn. We hopen dat u zich in het Groninger Museum herkent.

Andreas Blühm
 Algemeen directeur

Esther Moesker
 Zakelijk directeur

Foto: Siese Veenstra

MICK JAGGER OVER UNZIPPED

INTERVIEW LEO BLOKHUIS UITWERKING TEKST STEVEN KOLSTEREN

Popjournalist en presentator Leo Blokhuis interviewde Mick Jagger voorafgaand aan de opening van de eerste *Unzipped* tentoonstelling in het Groninger Museum, november 2020. Hoe was de zanger van de Rolling Stones betrokken bij het ontstaan en de realisatie?

Leo: Wat is jouw betrokkenheid bij het maken van *Unzipped*?

Mick: In het begin was ik er erg veel mee bezig. We hadden vele en lange gesprekken over hoe je iets dergelijks kon maken. Over het design en over de ervaring; het kon allerlei kanten opgaan. We vroegen verschillende ontwerpbureaus om een voorstel te maken. Hoe kom je binnen, wat zie je het eerst, wat daarna en hoe ervaar je dat? Aanvankelijk vond ik het ontwerp een beetje te zakelijk en gelikt. Daar veranderden we veel aan, want ik wilde dat het er modern uitzag maar niet te zakelijk. Dat is wel een dunne scheidslijn. Oorspronkelijk was de expositie bedoeld voor de Saatchi Gallery in Londen en de ruimtes daar. Ik bezocht een kunsttentoonstelling in Londen en zag daar reproducties van kamers. Toen kwam ik op het idee om het Edith Grove appartement erbij te betrekken, want dat maakte het anders dan de gewone museale inrichting, niet alleen kijken naar voorwerpen zoals gitaren. Daar heb ik me erg mee bemoeid

want niemand wist hoe dat appartement er had uitgezien. Ik heb nog wel een en ander veranderd aan het ontwerp toen dat er lag, aan de inrichting. Ik speelde wat met de spullen in de keuken, dat was erg leuk om te doen. Het is nu een installatie in een museum, dat is wat anders dan een steeds veranderende woonruimte.

Leo: Wat kun je vertellen over dat appartement? Hoe was het om daar te leven?

Mick: Het was op de eerste verdieping van een Victoriaans huis. De woonkamer was best aardig, met een hoog plafond maar de keuken was gedeeld met andere bewoners. Op de bovenverdieping woonden studenten, beneden werkende mensen. We gebruikten de woonkamer om te oefenen. Er was niemand om schoon te maken of de was te doen. Niks. Niemand wilde dat doen, maar eigenlijk hadden we het wel moeten doen.... Je moest destijds nog een muntje in de meter stoppen voor gas en elektriciteit, anders deed-ie het niet. Dat gebeurde vaak. Soms moest je kiezen tussen een muntje of een broodje. We verhongerden niet, maar hadden ook geen geld. We leefden dicht op elkaar. Ik zat op de universiteit, dus ik stond 's morgens op om daarheen te gaan, terwijl Brian en Keith de hele dag naar muziek luisterden en gitaar speelden. Ik kwam dan thuis en zong met ze mee.

Edith Grove appartement, Londen, reconstructie op *Unzipped*

Songs schrijven

Leo: Hebben jullie daar nog songs geschreven?

Mick: Nee. We gebruikten het om te oefenen en te luisteren naar Jimmy Reid, Chuck Berry en dergelijke. We probeerden kleine optredens in clubs in Soho te regelen. We kregen een optreden op een dinsdagavond, dat is het dode punt in de week, niemand kwam daar opdagen en later op zondagmiddag en daarna op een zondagavond. Dat was een veel geschikter tijdstip en toen begon het een beetje te lopen.

Leo: Hoe kun je het schrijven van songs laten zien in de tentoonstelling?

Mick: Dat is vrijwel onmogelijk. Het is al moeilijk genoeg om het schrijven van songs uit te leggen, je zit er met een gitaar en er kan zoveel gebeuren op allerlei verschillende manieren. Ik schrijf teksten, dan komen er melodieën in je hoofd, hoe leg je dat proces vast. Of je komt met een ritme en daar ontstaat een song uit. Je kunt dat niet uitleggen op een niet verbale manier. Het is interessant om een stuk papier met teksten te bekijken maar dat laat niet zien hoe je de song maakte.

Leo: Het lijkt alsof je de teksten op papier in de tentoonstelling zonder correcties hebt geschreven. Schrijf je zo snel?

Mick: Dat zijn kopieën die ik later gemaakt heb. Ik gebruik nu nog steeds pen en papier en ga er dan in zitten schrappen en verbeteren, het organiseren en dan type ik het uit.

Leo: Kun je je nog herinneren hoe je *Sympathy for the Devil* schreef?

Mick: Ja, ik woonde toen in een goedkope buurt in Londen, in Belgravia. Eerst schreef ik de tekst en toen de muziek. Aanvankelijk was het een ballad, veel langzamer. Thuis zit je alleen met een gitaar en zingt erbij, maar in de studio met een drummer verandert alles. Je maakt het sneller. Dat gebeurt vaker, een medium tempo wordt sneller. Het snelle ritme, ik weet niet meer wiens idee het was, past beter bij de song.

Leo: Die song droeg veel bij aan het imago van jullie als band als gevaarlijk.

Mick: Dat komt door het onderwerp. Politieke en religieuze verwijzingen brengen altijd een zeker risico met zich mee, wat je oproept. De meeste songs van de Stones gaan over relaties. Dan is het wel goed eens een song te schrijven met een sociale en historische context. Die song, net als *Gimme Shelter*, liet de Rolling Stones uitstijgen boven teksten als *Let's Spend the Night Together*.

Leo: Het is een van de meest onbegrepen songs van jullie.

Mick: Songs zijn net als schilderijen. Je kunt er je eigen interpretatie op loslaten, je eigen emotie; dat is een van de leuke dingen eraan.

Leo: Je wilt dat niet een bepaalde kant op sturen?

Mick: Nee, het is goed het open te laten.

Platenhoes

Leo: Was je meteen enthousiast over de hoes van *Sticky Fingers* ontworpen door Andy Warhol? Of moest je eraan wennen?

Mick: De platenhoes was vroeger echt een visueel belangrijk onderdeel. De hoes voegde iets tastbaars en beeldend toe. De muziek van de plaat was belangrijk maar het fysieke object, de hoes - ik zou bijna het woord kunstwerk gebruiken - was onderdeel van de totale ervaring. Ik vond het ontwerp van Warhol meteen te gek. Ik vond het driedimensionale gaaf. Oorspronkelijk had hij een echte rits. Dat was een probleem want de vinylplaten raakten beschadigd als je ze op elkaar stapelde in een doos.

Leo: Hoe interpreteerde jij die hoes? Vertelde hij een verhaal? Of was het gewoon iets nieuws?

Mick: Ik had nog nooit zoiets gezien en het was heel erg, nou nogal homo erotisch. Als je de binnenkant eruit haalde was dat een onderdeel ervan in plaats van gewoon een plaatje. Het hoorde bij de buitenhoes. Het is zo dat Andy eerst commerciële ontwerpen maakte voordat hij kunstenaar werd. Hij begreep dus heel goed hoe je iets moest verpakken.

Kleding

Leo: Met de kleding op de tentoonstelling heb jij je veel beziggehouden?

Mick: Ik was erg betrokken bij het gedeelte over de kleding. Er zijn veel kledingstukken, maar er was nog zoveel kleding die

ik niet kon laten zien. Voor sommige dingen die ik wilde tonen was gewoon geen ruimte. Dus ik moest een soort chronologisch overzicht maken. Over hoe kleren evolueerden en hoe ze er in verschillende periodes uitzagen. Er is een stuk dat ik niet kon vinden. Bij het concert in Hyde Park in Londen in 1969 droeg ik een witte en oranje outfit, die ik gekocht heb in een winkel. De witte heb ik niet meer, die is het enige die niet in mijn eigen collectie zit. Die hebben we nagemaakt, maar de rest is de echte kleding uit die tijd.

Leo: Een tentoonstelling maken is net zoiets als een podium maken voor een tour, hoe de ervaring zal zijn. Was je bij dat deel ook erg bij betrokken?

Mick: Ik werkte met lichtontwerper Patrick Woodroffe aan de presentatie van de concertpodia. Erg interessant! Die ruimte had ik wel veel groter willen hebben maar dat kon toen gewoon niet. Dat is het probleem met een tentoonstelling, zo'n podium wordt een miniatuurversie.

Het was voor mij een interessante leerervaring. Hoe kun je mensen geïnteresseerd maken in een bepaald onderdeel? Ik bezocht het ABBA-museum in Stockholm, het is geweldig maar het is zo klein.... Ik realiseerde me dat ik veel vierkante meters nodig had. Je wilt niet dat bezoekers opeengepakt staan in een zaal en dan bijna niets kunnen zien. Dus daarom moest het aantal objecten beperkt zijn. Hoe verspreid je die over de beschikbare ruimtes. Ik weet niet of ik dat nog een keer zou willen doen!

THE ROLLING STONES – UNZIPPED
30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

THE ROLLING STONES – UNZIPPED
30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

HET GAAT NIET ALLEEN OM DE MUZIEK

Een interview met Ileen Gallagher, samensteller van de tentoonstelling *The Rolling Stones - Unzipped*

DOOR STEVEN KOLSTEREN EN IRIS STEINMEIJER

“Ik weet nog dat ik opgroeide met The Beatles en The Stones, je was voor één van die twee”, aldus Ileen Gallagher. “Ik was team Rolling Stones. Ze waren niet het soort net geknipte jongens, maar waren ruig en rebels”. Sinds haar tienerjaren is ze al bekend met de aantrekkingskracht van de band en hun muziek. Vanaf maart 2014 is Ileen de curator en projectmanager van *Unzipped*.

Waar komt deze interesse voor rockmuziek vandaan? “Ik ben afgestudeerd in kunstgeschiedenis maar raakte al snel teleurgesteld in de klassieke kunstmusea. Ik ging op zoek naar andere projecten die meer te maken hadden met populaire cultuur. Naar instellingen die, eigenlijk net zoals jullie museum, zich niet alleen bezighouden met de traditionele kunsten, maar die verschillende interdisciplinaire vormen van kunst samenbrengen. Dat vond ik veel interessanter. Zo kwam ik terecht in de Rock and Roll Hall of Fame in Cleveland, twee jaar voordat die opende, en bleef daar nog drie jaar als hoofd tentoonstellingen.”

Hoe kijkt iemand met zo'n brede achtergrond in de culturele wereld naar de betekenis van populaire muziek in combinatie

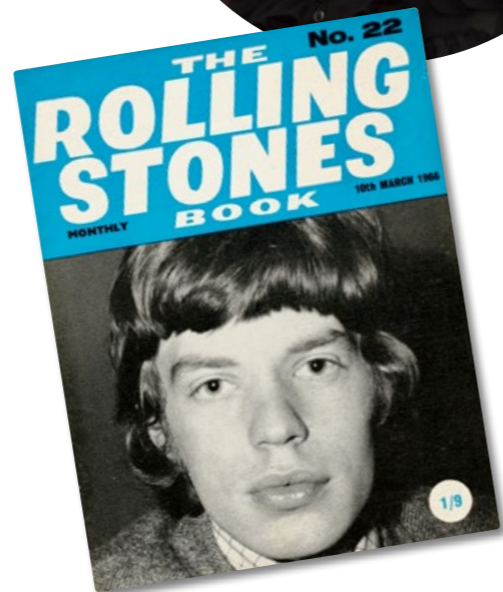
met een kunstmuseum, zoals het Groninger Museum? “Populaire cultuur is een geweldig educatief middel voor het publiek”, meent Ileen. “Het is heel toegankelijk en je kunt het gebruiken als een opening naar de kunsten, de geschiedenis ervan en cultuur in het algemeen. Als je muziek combineert met kunst geeft dat er meteen een extra dimensie aan. De keerzijde is dat als je een tentoonstelling maakt over muziek, je daar eigenlijk naar moet luisteren en niet naar moet kijken. Het is dus een uitdaging om het publiek daarin mee te nemen. Deze specifieke combinatie zou ook nooit gebeurd zijn als MTV er niet was geweest. MTV maakte muziek visueel,” benadrukt zij. MTV begon in het begin van de jaren tachtig non stop muziekvideo's uit te zenden, over de gehele wereld, een fenomeen waaraan het Groninger Museum in 1990 een overzichtstentoonstelling wijdde (*What a wonderful world!*) in combinatie met postmoderne architectuur.

Het overkomt niet iedereen. Hoe komen de Rolling Stones op je pad? “Nou”, begint Ileen, “ze hadden hun vijftigste verjaardag als band en waren bezig met een boek, maar op het allerlaatste moment bedachten ze dat ze wel een tentoonstelling wilden maken in Londen. Dat idee kwam van hun merchandise afdeling die een foto expositie wilde maken en ik

was daarbij betrokken. Daarna vroeg het management mij om een overzichtstentoonstelling te maken.” Ileen had sinds 1999 haar eigen bedrijf ISG in New York en was daardoor niet onbekend met grote namen uit de muziekwereld en de omgang met diens management. Hoe ervaart zij de samenwerking met de bandleden? “Met beroemdheden moet er iets van vertrouwen zijn”, meent zij. “Ik ontmoette alle bandleden en werkte met hen samen, individueel en als collectief. Mick had het meeste belangstelling voor de tentoonstelling, dus ik had veel contact met hem en hij was er zeer bij betrokken: de inhoud, de organisatie, alle video's... Wat ik leuk vond, is dat ze zichzelf niet al te serieus namen. Het zijn natuurlijk serieuze muzikanten, maar ze kunnen relativerend zijn over hun wereldwijde roem.”

Aura

Een tentoonstelling als *Unzipped* kun je niet over iedere rockmuzikant maken, benadrukt Gallagher. “De Stones zijn zo visueel ingesteld en ze begrijpen hoe belangrijk mode, fotografie, film, art direction en stagedesign zijn. Dat is een onderdeel van hun aura en hun populariteit. Mick zegt ook altijd: Het gaat niet alleen om de muziek. Hun hele bewustzijn wordt bepaald door hoe ze zich kleden, hoe ze gefotografeerd worden.”

Andy Warhol, platenhoes *Sticky Fingers*, 1971

THE ROLLING STONES – UNZIPPED
30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

THE ROLLING STONES – UNZIPPED
30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

De tentoonstelling is al in diverse musea te zien geweest, waarbij de indeling steeds anders is vanwege de ruimtes. De inrichting laat Ileen over aan de betreffende musea, als de introductieruimte en de grote finale maar aan het begin en einde zitten. “In het Groninger Museum werd voor het eerst echt een bijzondere omgeving gecreëerd, met het grafische ontwerp. Jammer genoeg kon ik toen niet komen vanwege covid.” Vanwege de pandemie werd de tentoonstelling ook gepresenteerd over drie verdiepingen in plaats van twee, waardoor er ook meer ruimte voor de bezoekers ontstond. De tentoonstellingsinrichting moet bij de inhoud aansluiten, niet andersom, benadrukt Ileen, die ook onderwijs geeft in tentoonstellingsontwerpen aan de New York University.

Of er naar haar mening ook nog iets ontbreekt in de huidige presentatie? Bij het samenstellen kon ze natuurlijk niet alles laten zien. “Het zou geweldig zijn geweest om iets meer van de opnamestudio’s en de setting daarvan te laten zien”, zegt ze. “De band verzamelde niets in hun beginjaren, ze wisten ook niet dat ze ooit beroemd zouden worden. Mick heeft niet veel handgeschreven teksten bewaard, dat zou ook wel leuk geweest zijn. Alles moest van verzamelaars komen, dus we moesten zoeken naar wat beschikbaar was. We hebben wel heel diep gegraven en het beste wat er was naar boven gehaald.”

Geen vacuüm

Na de Stones is Ileen nu bezig met een tentoonstelling over de Amerikaanse kunstenaar Jean-Michel Basquiat in Los Angeles waarbij ook muziek een grote rol speelt in de beleving voor de kijker. “Ook zijn atelier wordt gereconstrueerd en een nachtclub met zijn wandschilderingen uit de jaren tachtig. Dat heb ik van de Stones tentoonstelling meegenomen: een omgeving laten zien waarin het werk ontstaan is en waarin je het moet beschouwen. Je moet het echt zien om het te beleven. Geen enkele kunstenaar maakt iets in een vacuüm, ze leven immers ergens en ze worden door van alles beïnvloed. Dat was een van mijn problemen met kunstmusea, schilderijen op een witte muur zonder enige vorm van interpretatie. Ik begrijp de esthetische overwegingen wel maar zo’n presentatie is alleen voor een elite. Gelukkig begrijpen musea dit tegenwoordig steeds beter en bieden ze steeds meer context aan, dat is in mijn ogen heel belangrijk.”

Kiezen voor de Stones of de Beatles hoeft Ileen gelukkig ook niet meer, want Paul en Ringo (de nog levende Beatles) spelen mee op het nieuwe album van de Stones dat in 2023 verschijnt. Ze zijn inmiddels wat ouder en wellicht iets minder ruig, maar na al die tijd weten The Rolling Stones nog steeds te verrassen.

De beschilderde gitaar (Gibson Les Paul, 1957) van Keith Richards, 1970

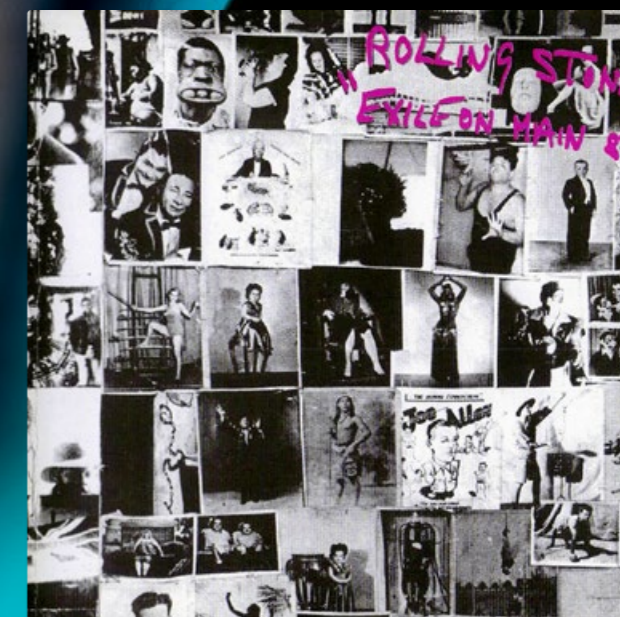
Keith was zich op een bepaald moment aan het vervelen en had misschien wat genomen. In elk geval begon hij zijn schoenen te beschilderen, ging door met zijn witte laarzen en kwam vervolgens hij bij zijn gitaar aan. Die beschilderde gitaar is nu een iconisch stuk geworden. Hij is te zien in de film *Sympathy for the Devil* van Jean-Luc Godard, bij de opnames in de Olympic Studios in Londen. Deze gitaar was niet aanwezig in de eerste presentatie van *Unzipped* in het Groninger Museum, omdat deze kort daarvoor deel uitmaakte van de tentoonstelling *Play it loud: instruments of Rock & Roll* in het Metropolitan Museum of Art in New York en daarna elders werd gebruikt. Maar nu is deze gitaar weer onderdeel van de expositie en voor het eerst te zien in Groningen.

DE FAVORIETEN VAN ILEEN GALLAGHER

Robert Frank, hoes ontwerp *Exile on Main Street, 1972*

Toen ze een ontwerp zochten voor de hoes van het album *Exile on Main Street*, gingen Mick en Charlie op zoek naar iets nieuws. In een boekwinkel zagen ze een fotografieboek van Robert Frank. Ze zochten contact met hem en hij wilde wel foto’s maken voor de hoes. Hij gebruikte een 16 mm filmcamera voor een collage van foto’s en een markeerstift voor de tekst. Ze benaderden zo ook beroemdheden als Andy Warhol en filmmakers Martin Scorsese en Jan-Luc Godard.

Van de vele Stones albums is *Sticky Fingers* (1971) met het hoesontwerp van Andy Warhol een van mijn favorieten. Ik herinner me een concert in Los Angeles geheel gewijd aan dat album, dat vond ik heel bijzonder.

Outfit van Mick Jagger Amerikaanse tournee, 1969

Mick had een zwart T-shirt gevonden met een omega symbool en droeg het tijdens een Amerikaanse tournee met een rode cape. Dat is het meest belangrijke kledingstuk in de tentoonstelling. De cape is een ontwerp van designer Ossie Clark, met wie Mick vanaf einde jaren zestig samenwerkte. Mick droeg het bij het concert in Altamont in 1969. Als je ernaar kijkt komt het beeld van wat er gebeurde bij dat concert weer naar boven. Dat optreden, waarover de documentaire *Gimme Shelter* is gemaakt, is een ingrijpende dag in de rockmuziek, omdat toen een persoon in het publiek werd doodgestoken door Hells Angels die als bewakers optraden; het wordt daarom beschouwd als het einde van het hippietijdperk van 'love and peace'.

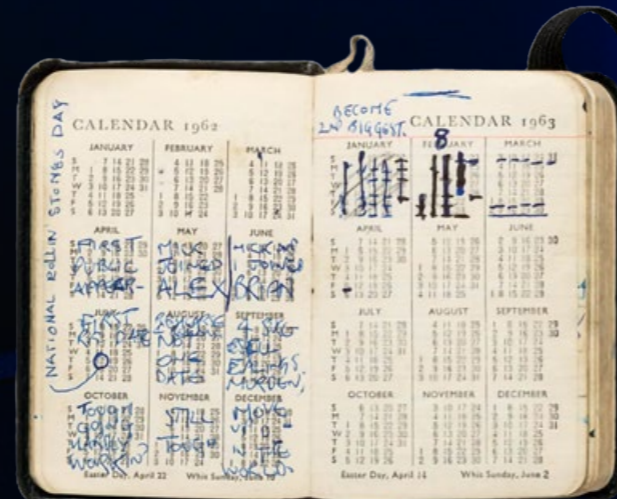
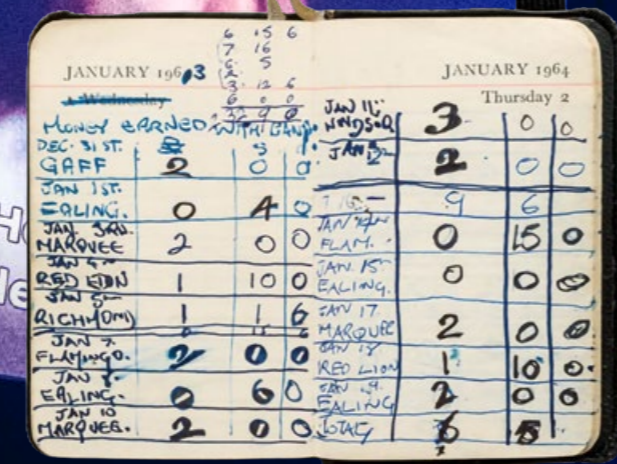
Edith Grove appartement, 1962-1963

We wilden het publiek laten zien waar de Stones vandaan kwamen, wat de context van hun vroege muziek is, hoe ze bij elkaar kwamen. Er waren helaas geen foto's van het appartement, dus we gingen naar het complex toe, om de juiste afmetingen te krijgen en de omgeving te zien en gebruikten die informatie. Met behulp van bouwtekeningen kon het gereconstrueerd worden. We spraken met Mick, Charlie en Keith omdat die er gewoond hadden en zij beschreven hoe het eruit had gezien. Met die informatie spoorden we allerlei spullen uit die periode op, want er was niets overgebleven, behalve een gitaar van Keith geloof ik. Het is een goede introductie op waar de Stones vandaan komen, je zit er meteen in. Toen het appartement was gereconstrueerd, kon Mick er zelf niet bij zijn, maar hij wilde het wel zien via een live-verbinding. Hij vond het geweldig. Alleen had ik overal sigarettenpeuken en lege bierflesjes neergelegd en dat vond hij iets te veel van het goede, zelfs voor hen, dus ik moest nog het een en ander opruimen.

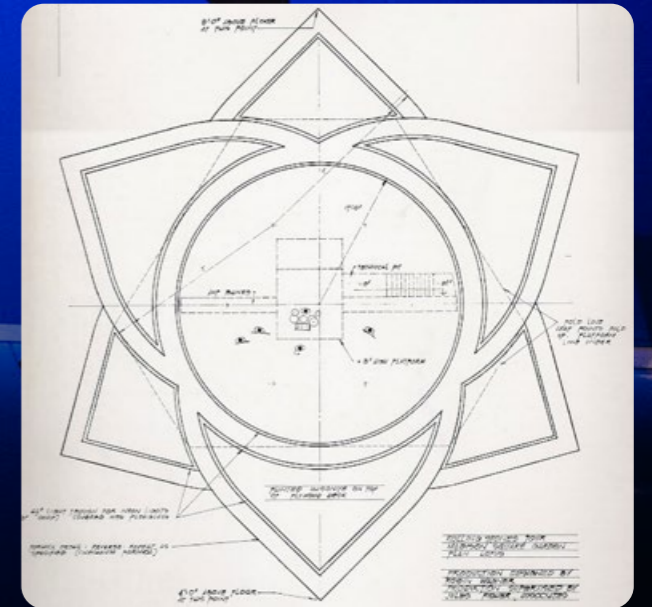
Dagboek van Keith Richards, 1963-1964

Een van de kroonjuwelen van deze tentoonstelling komt uit de verzameling van Keith zelf: zijn dagboek dat hij tussen januari 1963 en januari 1964 bijhield. Daarin schrijft hij over oefensessies, optredens, het aantal toeschouwers, of ze het een beetje goed deden en hoeveel geld ze verdienden. Op de achterzijde van het dagboek heeft Keith alle bandleden onder elkaar gezet, naast de instrumenten die zij bespelen. Er staan de meest uiteenlopende verhalen in. Op 13 februari 1963 schrijft hij over een oefensessie en op de 14de beschrijft hij een optreden en verkondigt trots dat Glyn Johns, de geluidstechnicus, de bandleden een week later de studio in wil smokkelen om daar een nummer aan de platenmaatschappij Decca Records te kunnen verkopen. Op 2 januari 1964 noteert Keith hoeveel hij met de band in de verschillende clubs verdiende.

Robin Wagner en Jules Fisher, Stage design, Tour of the Americas 1975

Bij de *Tour of the Americas* in 1975 huurden de Stones theaterontwerper Robin Wagner en lichtontwerper Jules Fisher in. Ze maakten een soort lotusblad dat openging en Mick hing aan een touw en kwam zo naar beneden. Dat was voor het eerst dat zoiets gedaan werd. De Stones waren ook de eersten die grote geluidsboxen gebruikten. Mick zei dat in het begin de band zichzelf niet kon horen in de clubs. Ze gingen samenwerken met geluidsmensen van Holiday on Ice om geluid te creëren voor grote omgevingen. Tegenwoordig is dat heel normaal, maar toen was dat heel vernieuwend.

IT'S ALL OVER NOW IN HET KURHAUS

AD VISSER EN DE GEBROKEN STOELLEUNING

DOOR ANDREAS BLÜHM

Ad Visser, poplegende en homo universalis, en ik spreken af in Café Orff in Amsterdam. Daar hebben ze volgens Ad de beste appeltaart van Nederland en hij heeft niet te veel beloofd. We kennen elkaar sinds de tentoonstelling *David Bowie Is* in 2016 en het Groninger Museum is het eerste museum dat een werk van Ad Visser in de collectie heeft opgenomen. Nu geeft *Unzipped* weer een aanleiding om met elkaar te spreken en dat is altijd inspirerend.

Andreas Blühm: Ad, je hebt me ooit het schokkende verhaal verteld van de vernietiging van cultureel erfgoed. Een stukje meubilair van het Kurhaus Scheveningen dat je tijdens de rellen daar hebt meegenomen. En zo'n waardevol object heeft jouw laatste verhuizing niet overleefd... Hoe zit dat?

Ad Visser: Laten we wat gebeurtenissen van die opmerkelijke 8 augustus 1964 op een rijtje zetten, dan komt de stoelleuning die ik naar mijn mening volledig terecht confisqueerde zeker aan de orde. Allereerst de situatie. Het eerste optreden van de Rolling Stones buiten Engeland in het Kurhaus Scheveningen, maar... eerst moest ik als zeventienjarige nog wat geld verzamelen om een kaartje te kopen...

Andreas: ... was het toen al moeilijk om aan zo'n kaartje te komen?

Ad: Nee, dit was het decennium van het relaxte leven en niets was nog sluitend georganiseerd. Je kon van alles regelen en ritselen. De Stones werden ook nog niet bestormd, hoor. Ja, in Engeland, maar hier niet. Sterker nog, ze waren feitelijk zelfs stomverbaasd dat ze in Nederland zoveel betekenden en soms op straat herkend werden. Terwijl ze wisten dat ze ook hier in de hitparade stonden. In het Kurhaus was ik samen met de gitarist van mijn band. Het impresariaat Paul Acket – met hun magazine *Muziek Expres* – dat ze naar Nederland had gehaald, had feitelijk geen benul wat ze in “haus” gehaald had. Het helderste bewijs daarvan is dat men een voorprogramma had geconstrueerd dat kant nog wal raakte: “Ladies & gentlemen, hier is André van Duin.” Men dacht serieus dat dat een sluitende combi was... need I say more? Het creëerde meteen al onrust en verwarring in de zaal. André, hartstikke leuke gast, daar niet van. Toen hij daar stond, snapte hij het natuurlijk zelf ook heel goed. Maar het voorprogramma

bracht ook The Fouryo's. Een sullig zangkwartet dat toen al de stem was van een voorbije periode, zonder dat het dat zelf beseftte. Maar die avond viel ook hen de schellen van de ogen tezamen met de rest van Nederland: een totaal nieuwe moraal was doorgebroken in een decennium dat zich als *the sixties* onvergetelijk zou maken. Het voorprogramma sleepte zich voort... Het publiek riep alleen maar om The Stones, maar nee, de Amsterdamse band Trix and the Paramounts moest ook nog een set doen. Dat was tenminste nog een zogenaamde beatgroup, maar het rumoer leidde er niet toe dat de organisatie begreep dat men zo snel mogelijk The Stones het podium op moest duwen. He he, op een gegeven moment was het zo ver. Stel je het volgende voor: dit zijn Thonetstoeltjes (Ad wijst een stoel aan in het café), deze stoeltjes, daar hadden ze er twee van op het podium. Op elk ervan stond een versterkertje, een Vox AC30, superslick in die tijd... De Beatles hadden ze ook, 30 watt. Ja, 30 watt, ik bedoel, je telefoon heeft tegenwoordig meer. Keith Richards en Brian Jones prikten hun gitaar in en Bill Wyman had zowaar 20 watt meer in zijn Vox bass versie. Een paar rijen vanaf het podium kon je al vrijwel niets meer horen. PA's (public address systems) bestonden helemaal nog niet. Je hoorde dus alleen de rechtstreekse sound van de Voxjes. En Jagger had de microfoon van het Kurhaus zelf, maar daar kon je ook geen deuk in een pak boter mee slaan. Bijna niemand hoorde wat. Via het internet kan je enkele beeldfragmenten van die avond vinden, maar daar is geschiedvervalsing mee gepleegd, want men heeft daar het geluid van een ander Stones concert onder gezet waar het volume wel op rockniveau is. Ik zat gelukkig dicht bij het podium. Het feest begon en Mick Jagger hoorde ik na enige tijd vagelijk *It's all over now* zingen, met zijn sambaballen in de aanslag voor *Not fade away*, wat vermoedelijk daarna kwam; geïnspireerd als de boys waren door bluesman Bo Diddley en rocker Buddy Holly.

Andreas: Was er beveiliging?

Ad: Jazeker, wel vier plaatselijke veldwachters, haha. Men kon tenslotte nooit weten wat er zou gebeuren, maar er was verder geen enkele veiligheidsmaatregel getroffen. Al kwam via paniekoproepen spoedig nog een doos haastig opengetrokken versterking ter plekke.

Andreas: Maar hadden ze geen ervaring van de concerten daarvoor?

Ad: Nee, ze hadden er behalve natuurlijk in Engeland hier echt nog niets van begrepen. En als je Van Duin erbij boekt,

dat heb je je gewoon niet goed voorbereid, dan heb je dat niet uitgezocht. Er was niets geregeld en je kan niet van de politie verwachten dat ze muzikaal op de hoogte was. Die wist van niks. De agenten dachten, nou ja, moeten we hier wat doen? Maar voor je het wist kwam iemand uit de zaal op het idee, ik kan er toch niets van horen, ik klim op het podium en dat was niet moeilijk want de hoogte was dit (wijst naar de tafel). Hij sprong er zo op en de agent dacht, moet ik ingrijpen? Na enige tijd besloot hij dat hij die gast er maar af moest duwen. Dat was de reden dat anderen dachten, dan wil ik er ook op. Binnen een mum van tijd stonden die vier agenten daar de mensen terug te duwen, maar er klommen er steeds meer op. Toen begreep men, dit gaat fout... Zeker toen het publiek vlak voor het podium het microfoonsnoer van Jagger kon grijpen en een touwtrekwedstrijd met toesnellende veldwachters begon.

Andreas: Reageerden de Rolling Stones niet verschrikt?

Ad: Nee, het maakte hen geen moer uit, het paste bij hun imago. Wij spelen rustig door, we zijn dit gewend. *Business as usual*, wij reageren niet. Later hoorde ik van Bill Wyman dat ze wel degelijk bang waren geweest, omdat het hun eerste buitenlandse ervaring was. Toen was er een briljante agent, die dacht, weet je wat, we stoppen dit, we trekken het gordijn dicht. Dat was een teken voor de hele zaal... What the f***! We hebben betaald en we hebben nog geen vier nummers nauwelijks gehoord en ze trekken de gordijnen dicht, wat gaat hier gebeuren? Toen begonnen de felste Stones fans stoelen uit elkaar te trekken en met zittingen en leuning te gooien. Het werd een totale puinhoop. Zoiets verbreidt zich enorm snel ook al waren er natuurlijk mensen die helemaal niet van plan waren om het meubilair te slopen en met zittingen te gooien, maar toen ze zagen dat een buurman het deed en nog iemand anders, gingen ze lekker meedoen. Het explodeerde eigenlijk. Het werd een regen van stoelen. Ik heb uiteindelijk een leuning meegenomen want ik vond dat ik daar meer dan recht op had gezien het bedrag dat ik betaald had voor mijn kaartje en ik daarvoor niets gekregen had behalve nog geen half, vrijwel onhoorbaar concert. Helaas dacht ik bij mijn laatste verhuizing, die leuning, daar moet ik ook maar eens afscheid van nemen.

Andreas: Geld terug, dat bestond niet?

Ad: Geld terug bij Nederlanders in die tijd. Nee, uitgesloten!

Andreas: Dat was dus een mooi begin. Ik neem aan dat je de Stones vaker tegen bent gekomen. Heb je ze ook in een Toppop-uitzending gehad?

Ad: Jazeker ben ik ze tegengekomen, maar met betrekking tot televisie maakten ze al snel clips en als die er niet waren hadden wij materiaal genoeg van ze om iets te “bouwen”.

Andreas: Met David Bowie had je een persoonlijk band. Had je dat ook met de Stones?

Ad: Nee, Bowie was een solist, die mensen om zich heen aantrok. De Stones waren een hele andere machine. Daar was nooit rust. Toen ze een keer in Amsterdam waren, kwamen ze op een feestje bij een kennis thuis, leuk, maar ik heb met hen geen band gekregen. Hoewel jaren later heb ik wel met Bill Wyman een heel boeiend gesprek gehad, waarin hij me persoonlijke dingen vertelde en echt inzicht gaf in het “monster” dat het fenomeen The Rolling Stones natuurlijk ook was, tenminste als je ernaast nog een min of meer “normaal” leven wilde leiden. En, oh ja, ik heb nog een officiële brief gekregen via hun management toen ik eind jaren zestig voor platenmaatschappij Phonogram werkte en met hen onderhandelde over een mogelijke Stonesdeal.

Andreas: Contracten met de Stones zijn nu een vermogen waard.

Ad: Die brief moet ik dan maar niet weggooien, als ik hem ooit nog kan vinden.

Andreas: Wij zijn een museum en zien de Stones niet alleen of in eerste instantie als musici, maar als cultureel fenomeen. Wat doen zij met jou?

Ad: De band opende in die dagen de poort naar de Amerikaanse blues en gaf er een nieuwe elektrische sound aan die massaal weerklank vond. Het werd de Britse bluesboom met een sound die in die eerste jaren van de sixties al broeide in Londen. Met name in de Ealing Club van bluesmuzikant Alexis Korner. Feitelijk ook de bluesjoint waar The Stones werden “geboren”. Maar het imago van de groep ontwikkelde zich voorbij het beeld van “weer zo'n nieuwe beatgroup” tot *the crusaders* van een nieuwe moraal, een andere levenshouding met een andere levensbestemming waar persoonlijke vrijheid tot het hoogste goed behoorde. Zowel hun songs als hun muzikale opvattingen raakten ook bij mij een snaar. Ik cruisede ook met zekere regelmaat *the streets of London* van The Marquee, Ronnie Scotts, Scotch of St. James, tot de jaren van The Middle Earth Club. Zo leerde ik bijvoorbeeld Alexis Korner persoonlijk kennen en volgde ik de muzikale paden van The Yardbirds, Fleetwood Mac, The Pretty Things, John Mayall's Bluesbreakers, Eric Clapton, Ten Years After, Aynsley Dunbar, Jimi Hendrix en vele anderen.

Andreas: De invloed van de Amerikaanse blues op de Engelse rockmuziek en de bijdrage van de Engelsen aan de (her)waardering van de blues is een van de meest bijzondere verhalen van de popgeschiedenis. In de tentoonstelling *Unzipped* komt dat ook aan de orde. En dan zijn er ook nog video-opnames van het Kurhaus concert. Misschien kunnen we je daarin terugzien!

Ad: Ik sluit het niet uit. **G**

ENGELSE PASSIE VOOR AMERIKAANSE BLUES

DOOR FLIP VUIJSJE

In het ontstaansverhaal van The Rolling Stones geldt één datum als allesbeslissend. Op de ochtend van dinsdag 17 oktober 1961 liepen Mike Jagger, toen net 18 en Keith Richards, een half jaar jonger, elkaar tegen het lijf op het treinstation van Dartford, een kleine stad onder Londen. Ze kenden elkaar nog vaag van de lagere school en omdat meteen bleek dat ze allebei gek van muziek waren, begon die dag een historische relatie. Als we kijken naar de latere successen van de band, die alleen mogelijk waren dankzij het songwritersduo Jagger & Richards, dan was die ontmoeting in Dartford inderdaad hét begin van The Rolling Stones. Maar er was nog een gebeurtenis, een half jaar later, die zeker zo belangrijk was.

Op de avond van zaterdag 7 april 1962 trokken drie leden van het Dartfordse huiskamerbandje Little Boy Blue and the Blue Boys naar een primitieve souterrainruimte in de wijk Ealing in West-Londen. Kort daarvoor was die ingewijd als live-podium voor performers van 'elektrische blues', in heel Engeland toen misschien tweehonderd in getal. Onder de habitués waren de toen nog onbekende Eric Clapton, Jimmy Page, Jeff Beck,

Eric Burdon en Rod Stewart - én een helblonde jongeman die zich Elmo Lewis noemde. Die Elmo heette in werkelijkheid Brian Jones, maar had zich een artiestennaam aangemeten als eerbetoon aan Elmore James. Deze zwart-Amerikaanse bluesgigant, in 1918 geboren in Mississippi, was bekend om zijn fenomenale techniek als *slide* (ook wel *bottleneck*) gitarist; een techniek die ook Brian zich had eigengemaakt, op een manier die in Ealing indruk maakte.

Een direct resultaat van de kennismaking die avond tussen Mike (die zich intussen Mick was gaan noemen), Keith en Brian was het eerste openbare optreden, drie maanden later, op 12 juli 1962 in de Marquee Jazz Club in Londen, van een band die eerst nog kort The Rollin' Stones heette. Die was opgericht door Brian Jones, die ook de zakelijke leiding had. En met een oeuvre, schrijft basgitarist Bill Wyman in zijn autobiografie *Stone Alone*, "dat compleet werd bepaald door Brians passie voor Amerikaanse plattelandsblues" Bill Wyman zelf zou pas een half jaar later toetreden tot de klassieke *line-up* van vijf Rolling Stones, net als drummer Charlie Watts. Samen met Brian en Keith op gitaar en Mick achter de microfoon, kon - nu alle vacatures definitief waren

De klassieke line-up, uit de periode 1963-1969, met v.l.n.r. Bill Wyman, Brian Jones, Keith Richards, Mick Jagger en Charlie Watts. Van de vijf waren Brian en Mick aanvankelijk de grootste bluesfanaten.

opgevuld - ernst kon worden gemaakt de missie van de jonge band. Die was, in latere woorden van Keith Richards, "to turn people onto the blues".

Oorsprong

De oorsprong van de Afro-Amerikaanse muziek die blues is gaan heten, ligt in het Zuiden van de Verenigde Staten, met als epicentrum het platteland van Mississippi. Grof gezien zijn er twee varianten, allebei in principe gebaseerd op een twaalfmatenschema van akkoordprogressie. Er is de oorspronkelijke Delta-blues uit Mississippi en omstreken, ook wel country blues, die in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw veel op de grammofoonplaat is gezet. De klassieke Delta-blueszanger had niet meer begeleiding dan alleen zijn eigen akoestische gitaar, met melancholische teksten over de moeilijke kanten van het bestaan zoals armoede, tegenslag en liefdesverdriet. Met legendarische namen als Charley Patton, Son House en Robert Johnson.

De jaren veertig brachten een tweede variant blues, vanuit de grote industriesteden in het Noorden, speciaal Chicago. Veel Afro-Amerikanen waren vanuit het Zuiden hiernaartoe

getrokken, vanwege het beter betalende werk daar en het (iets) minder extreme witte racisme. Deze grote-stadsblues, die al gauw rhythm and blues ging heten, was gebaseerd op de elektrische gitaar; kende een stuk hoger tempo; werd vertolkt door zangers mét ook een krachtige begeleidingsband; en stond in zijn *lyrics* bol van levenslust, zelfverzekerdheid en onverholven seks. Met grote namen als Muddy Waters, Howlin' Wolf, Jimmy Reed en Willie Dixon.

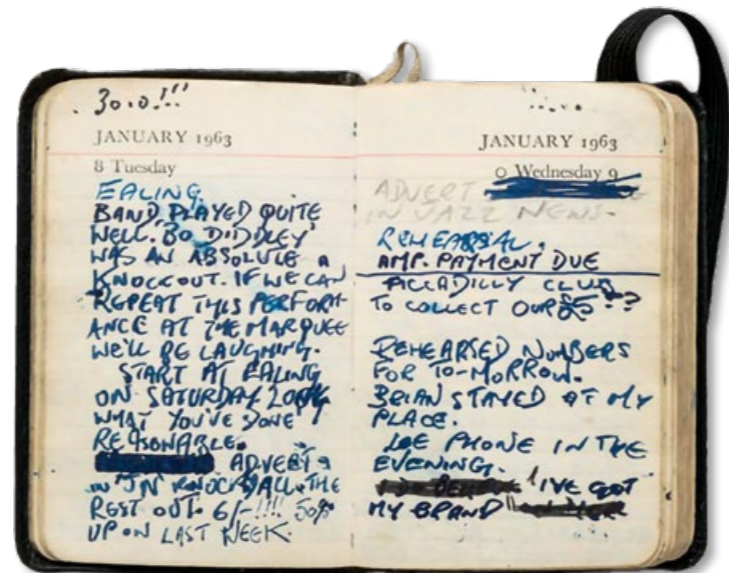
De Engelse jongemannen, The Rolling Stones voorop, die vanaf 1961/62 in eigen land de blues wilden gaan verbreiden, deden dit meestal onder de vlag van 'rhythm and blues', met de elektrische gitaar als standaarduitrusting. Maar ook voor Delta-blues hadden ze eindeloos veel respect en ook dit zien we regelmatig in hun oeuvre terug.

Een voor de hand liggende keuze was het niet, om in het Engeland van begin jaren zestig muziek te gaan maken die zó ver van het vertrouwde bed lag: afkomstig van de overkant van de Atlantische Oceaan, in die tijd nog bijna onbereikbaar ver weg, en gemaakt door zwarte mannen van meestal middelbare leeftijd of nog ouder. Niet iedere Rolling Stone was dan ook net zo door de blues geobsedeerd als

THE ROLLING STONES – UNZIPPED

30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

Keith Richards' notitieboekje uit januari 1963, toen de beginnende Rolling Stones snel meer publiek gingen trekken. Hun live-vertolking van een nummer van Bo Diddley was een "absolute knockout", schrijft Keith. Covers van deze Afro-Amerikaanse zanger/gitarist, die opereerde op de grens tussen blues en rock 'n' roll, waren vast onderdeel van vroege set van de Stones.

Elmo Lewis/Brian Jones. Bill Wyman zat al een paar jaar tot tevredenheid in een semiprofessionele band die mainstream pop en rock 'n' roll speelde. Maar toen de optredens terug gingen lopen en Bill via-via hoorde van een opening bij die best al veelbelovende Rolling Stones, was een overstap geen moeilijk besluit.

Net zoiets gold voor Charlie Watts. Van jongs af aan een jazzfanaat, met saxofonist Charlie Parker als idool, probeerde hij zijn *day job* als grafisch ontwerper bij een reclamebureau eerst in te ruilen voor een reguliere broodwinning als jazzmuzikant. Maar toen dit er niet in bleek te zitten, was een switch een weloverwogen keuze. Eerst naar Blues Incorporated, de huisband van die bluesclub in Ealing. En daarna naar The Rolling Stones, die op dat moment, januari 1963, als live act steeds meer jong publiek begonnen te trekken uit Londen en omgeving.

Idolen

"England was black and white, and, suddenly, everything went technicolor." Deze bekende uitspraak van Keith Richards grijpt terug naar die dag in 1957 waarop hij als dertienjarige op de radio voor het eerst *Lucille* van Little Richard hoorde. Pure, uitzinnige rock 'n' roll dus. Ook Elvis Presley werd al snel een idool, totdat Keith eind zomer 1959 begon aan de kunstnijverheidsopleiding in Sidcup, niet ver van Dartford. Onder de studenten daar circuleerden alle mogelijke soorten 'exotische' muziek, en voor het eerst maakte hij daar kennis met authentieke Afro-Amerikaanse bluesnamen als John Lee Hooker, Buddy Guy en Lightnin' Hopkins.

Maar Keith' échte idool werd toch Chuck Berry. Ook die was zwart, net als Little Richard, maar toch in de eerste plaats een pionier in rock 'n' roll, in plaats van blues. In zijn eentje thuis bij zijn moeder Doris, van wie hij zijn eerste (akoestische) gitaar had gekregen, leerde Keith zichzelf iedere riff en

solo van Chuck Berry tot in perfectie naspelen.

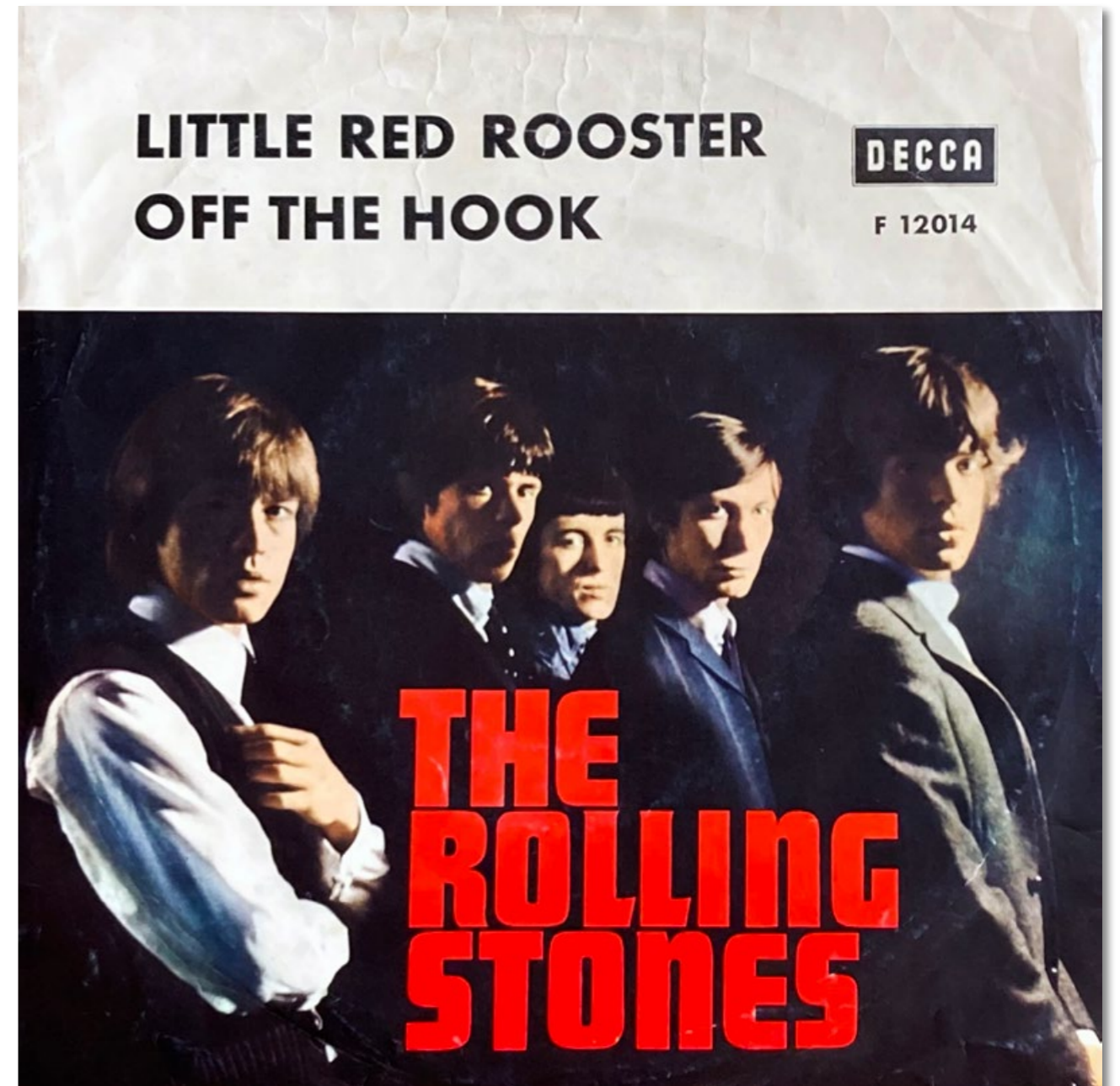
Pas na die toevallige, hernieuwde kennismaking met Mike Jagger leerde Keith voor het eerst de muziek van Muddy Waters kennen. En pas door de platencollectie van Brian Jones kwam hij op het spoor van Delta-blueslegende Robert Johnson. Waarna ook Keith Richards' bekering tot het evangelie van de blues voor altijd was voltooid.

Mike Jagger was er vroeger bij. Een van de - altijd speculatief gebleven - verhalen over zijn middelbareschooltijd, is dat tijdens een zomerbaantje op een Amerikaanse militaire basis iemand van het keukenpersoneel hem zijn collectie bluesplaten liet horen. Feit is in elk geval dat bij het Chess-platenlabel in Chicago, dat veel grote rhythm and blues-artiesten in zijn stal had, regelmatig brieven binnenkwamen waarin langspeelplaten werden besteld die in Engeland nergens verkrijgbaar waren, afkomstig van scholier M.P. Jagger uit Dartford in Kent.

Al op het vwo raakte Mike bekend als die jongen die naar al die platen luisterde die niemand anders wilde horen. Helemaal de enige was hij niet: er waren nog een paar jongens met wie hij nooit uitgepraat raakte over muzikanten als Muddy Waters, Jimmy Reed en Brownie McGhee. Maar Mike was veruit de meest gemotiveerde, meest geïnteresseerde en meest ondernemende. De Engelse muziekjournalist Philip Norman, van wie in 2012 een behoorlijk kritische biografie van Mick Jagger verscheen, schrijft daarin dat "Mike's liefde voor de blues zo gepassioneerd en oprecht was als hij ooit over iets in zijn leven was geweest".

Kennis delen

Maar nóg groter was de blues passie van Brian Jones. Die werd als middelbare scholier al zo gegrepen door de blues, dat - schrijft één van zijn biografen - "dit bijna een religie" werd. Net als bij Mike, en anders dan bij Keith, zat in Brians karakter een academische trek (naast ook

In november 1964 haalde *Little Red Rooster*, geschreven door Willie Dixon, de top van de Britse hitlijsten. Dat de Stones het risico aandurfden om een authentieke slow-blues song als single uit te brengen, bewees hoe serieus zij hun missie namen om de blues in eigen land te verbreiden. Het was de eerste én de laatste keer dat een bluesnummer in het Verenigd Koninkrijk nummer één werd.

minder functionele elementen). Voor zowel Mike als Brian werd de blues een object van intense, bijna wetenschappelijke studie, waarbij geen detail te onbelangrijk was. En die kennis wilden ze ook maar al te graag delen en verspreiden. Brian in de koffiebars en jongerencafés in zijn geboorteplaats Cheltenham en Mike door bijvoorbeeld een voordracht over 'door blues en jazz beïnvloedde popzangers' voor het historische genootschap van zijn middelbare school.

Toen Brian, Mick, Keith, Bill en Charlie vanaf januari 1963 aan hun sensationele toekomst begonnen, lagen twee uitgangspunten vast. Dat The Rolling Stones kozen voor de blues en alléén de blues. En dat ze zich zouden beperken tot uitsluitend covers, van hun Amerikaanse voorbeelden. Een citaat namens de hele band in het Britse muziekweekblad *New Record Mirror* van mei 1963 luidt: "After all, can you imagine a British composed R&B number - it just wouldn't make it." Logisch dus dat nog eens afgelopen najaar door Paul

Ook later in hun succes carrière vergaten The Rolling Stones nooit wat ze te danken hadden aan hun Amerikaanse helden van het eerste uur. Na een Stones concert op 22 november 1981 in Chicago, zakte Mick Jagger en Keith Richards af naar de Checkerboard Lounge club, waar die avond rhythm and blues-grootheid Muddy Waters optrad. De gezamenlijke, legendarisch geworden jamsessie die toen volgde, is later op cd en dvd uitgebracht.

McCartney, in een interview met het weekblad *The New Yorker*, kon worden vastgesteld dat The Rolling Stones 'niet meer dan een blues coverband' zijn.

Eigen draai

Dat is natuurlijk onzin. Het grote succes van The Rolling Stones was er nooit gekomen als ze waren steken bij alléén het zo precies mogelijk naspelen van songs van anderen. Meteen met hun debuutsingle in juni 1963 werd ook al duidelijk dat ze een eigen pad naar voren gingen inslaan. *Come On* was een van de minder bekende nummers van Chuck Berry en was zeker geen blues of rhythm and blues en veel eerder rock 'n' roll. En de Stones gaven hier bovendien een eigen draai aan, vergeleken met de originele versie van Berry, in een hoger tempo en met meer kracht en agressiviteit. En al snel bleef het niet meer bij covers alleen. Eerst nog bescheiden: op hun debuut-langspeelplaat in april 1964 stond één door Mick Jagger en Keith Richards geschreven song. Maar al gauw kwamen er veel méér, die ook almaar beter werden, allemaal geschreven door Jagger & Richards. Met *The Last Time* haalden ze in het vroege voorjaar van 1965 voor het eerst met een zelfgeschreven nummer de topositie in de Britse singles-charts. En in de zomer van datzelfde

jaar kwamen ze wereldwijd op nummer één, inclusief in de Verenigde Staten, met *(I Can't Get No) Satisfaction*. Hun kwalitatief hoogste hoogten bereikten ze pas later, in de jaren 1968-1972, met de vier opeenvolgende albums *Beggars Banquet*, *Let It Bleed*, *Sticky Fingers* en *Exile On Main Street*. Met blues als één inspiratiebron, maar daarnaast ook soul, gospel, country, folk en mainstream pop (en later ook nog reggae en zelfs disco). Behalve die authentieke passie voor de blues, was er ook meteen bij het begin van The Rolling Stones het voorbeeld van The Beatles, met wie ze al snel persoonlijk bevriend raakten en van wie ze twee dingen leerden. Hoe ongelooflijk populair je kon worden met muziek die verder reikt dan een al bestaand, traditioneel genre. En hoe enorm lucratief het was om je eigen materiaal te schrijven.

Een toekomst van honderd procent blues purisme was voor The Rolling Stones daarom geen optie. Tussen 1963 en 1965/66 evolueerden ze naar een artistiek autonome rockband zonder vooropgezette sjablonen, waarbij uiteindelijk zelfs the sky niet the limit zou blijken. Maar zónder van de blues ooit echt afscheid te nemen. Die bleef voorgoed een onderstroom met speciale status, nooit helemaal afwezig.

Ook in de hoogste-gloriejaren bleven directe eerbewijzen aan hun Afro-Amerikaanse helden komen. Met welgekozen covers, zoals *Prodigal Son* op *Beggars Banquet* (oorspronkelijk van dominee Robert Wilkins uit Memphis), *Love In Vain* op *Let It Bleed* (van Robert Johnson), en *You Gotta Move* op *Sticky Fingers* (van Mississippi Fred McDowell). En nog in december 2016 was er *Blue & Lonesome*, het tot nu toe meest recente studioalbum van The Rolling Stones, met twaalf covers van Amerikaanse bluesnummers uit vooral de jaren vijftig en zestig, van onder anderen Little Walter, Howlin' Wolf, Jimmy Reed en Willie Dixon. "Met grote voorsprong de leukste en ook beste Rolling Stones plaat in vijfendertig jaar", schreef Gijsbert Kamer in *de Volkskrant*, een waardige terugkeer naar de muziek waarmee het meer dan een halve eeuw daarvoor allemaal was begonnen. [G](#)

Voor deze tekst is geput uit onder meer *The Rolling Stones - The Origin of the Species* (2007) door Alan Clayson, *Delta Blues - The Life and Times of the Mississippi Masters Who Revolutionized American Music* (2010) door Ted Gioia, *Life* (2010) door Keith Richards, en *Mick Jagger* (2012) door Philip Norman.

Ook in de hoogste-gloriejaren bleven directe eerbewijzen aan hun Afro-Amerikaanse helden komen.

Beluister de blues waardoor de Rolling Stones geïnspireerd werden op de volgende Spotify playlist

VOOR ZE WERKEN WAS ECHT EEN VAN DE MOOISTE PERIODES VAN MIJN LEVEN

DOOR KARLIJN TER HORST

Op de wereld zijn maar weinig mensen die zó dichtbij Keith, Mick, Ron en Charlie kwamen als Lucy Woesthoff. Dit is het verhaal van een Britse jonge vrouw die op haar tweeëntwintigste Europese pr-manager werd van The Rolling Stones. Bijna ongelooflijk, maar waar.

The Rolling Stones - Unzipped gaat in het Groninger Museum in reprise. Kom je de tentoonstelling bekijken?

Ik ben heel blij dat de expositie terugkomt naar Groningen! Daardoor kan ik alsnog gaan, want ik heb de expositie nog niet gezien. Wel dingen op foto's, maar nog niet in *real life*. Ik was van plan om met mijn gezin de vorige keer al te komen kijken, maar toen gingen de musea dicht. Dat we nu nog een kans krijgen in Nederland is fantastisch.

Dat wordt vast een trip down memory lane...

Absoluut! Mijn tijd als pr-manager bij The Rolling Stones was een waanzinnige periode. In de zomer ga ik het meemaken, hoe het voelt tijdens de expositie. Ik kijk er enorm naar uit. Ik ben als eerste fan, hè.

Hoe schopt een fan het op haar tweeëntwintigste tot pr-manager?

Ik heb een voorliefde voor muziek uit de jaren zestig. Heel anders dan m'n vriendinnen destijds. Die waren in de jaren negentig bezig met housemuziek. Ik met kleding, haar en vooral vinyl. Op jonge leeftijd wist ik al dat ik iets met muziek wilde doen. Journalist worden, dus ik ging Engelse taal en literatuur studeren in Londen. Daar ontdekte ik dat het nog gaver was om dichterbij artiesten te werken. Zo'n creatief proces van muziek maken is zo wonderlijk en magisch. Ik haalde mijn *degree* en solliciteerde op een vacature als receptioniste bij een muziek public relationsbedrijf in Londen om een ingang in de muziekwereld te krijgen. Ik kreeg de baan!

Je begon dus echt onderaan de ladder.

Dat klopt. Ik ben iemand: als ik iets doe, doe ik het goed. Ik vond het zo waanzinnig om daar überhaupt te mogen zijn. Ze werkten voor artiesten als The Rolling Stones, Tina Turner, Paul McCartney. Mijn taakjes waren heel simpel: koffie, thee en broodjes halen, telefoon opnemen en elke Britse krant doorspitten, op zoek naar berichten over onze artiesten. Dat ging toen nog heel *basic*: ouderwets uitknippen. Ik begon vroeg en ging tot laat door. Nu ik zelf eigenaar ben van een bedrijf weet ik: dat zijn mensen die opvallen. Ik kon

goed opschieten met mijn baas die al lang betrokken was bij de Stones. Wij konden praten over muziek, want daar wist ik echt veel van. Binnen een paar maanden vroeg hij me om zijn assistent te worden.

En toen?

Dat kun je bijna raden. Toen hij zelf niet meekon naar de aankondiging van de nieuwe tournee van de band vanwege zijn ernstig zieke vrouw, koos hij mij uit een kantoor vol accountmanagers met veel meer ervaring dan ik. Ik dacht: ik ga gewoon. Dus een paar weken later, in 2000, vloog ik *business class* naar Toronto, Canada, met een vliegtuig vol journalisten als voorpret voor de nieuwe tour die in 2002 zou starten. En zo werd ik pr-manager.

Het was vooral *amazing* om mijn helden te ontmoeten en voor ze aan de slag te kunnen gaan. Ze zeggen wel eens dat je je helden niet moet ontmoeten, want dat valt altijd tegen, maar dat was voor mij absoluut niet waar. Mick, Keith, Ron zijn zo oprecht en leuk en Charlie was dat ook. Misschien is het een generatieding. Ze zijn *down to earth*, toegankelijk en oprecht in het hele team geïnteresseerd. Ik heb nooit sterallures gezien. Voor ze werken was echt een van de mooiste periodes van mijn leven.

Hoe zag je rol eruit?

Dat was heel verschillend. Als we niet tourden kregen we dagelijks aanvragen voor interviews. Wij filterden die. Als er een tour was, moesten wij publiciteit en kaartverkoop genereren. Voor de tours repeteerden ze bijna altijd in Toronto. Het was dan aan ons om belangrijke journalisten te selecteren die naar Canada mochten, de reis optuigen, veel vliegen, interviews regelen en zorgen dat journalisten alles hadden wat ze nodig hadden. Ook tijdens de *gigs* begeleidden we alle fotografen en alle journalisten. Dan kwam ik zo'n show binnenlopen met de fotografen als een soort *sergeant major*: 'LISTEN UP!'. Er was er altijd wel eentje die iets wilde doen wat niet mocht. Je moest niet bang zijn om iemand eruit te gooien.

Je bent verantwoordelijk geweest voor de PR van de grootste sterren op aarde, dan maak je vast dingen mee. Welk moment is je het meest bijgebleven?

Er waren geen heftige negatieve dingen. Voor mij als muziek-liefhebber was het gewoon magisch dat ik erbij mocht zijn. Ik herinner me een moment in New York, in een auditorium voor een optreden. Keith en Mick zaten *Wild Horses* te oefenen, akoestisch. Dat voelde als zo'n intiem privéconcert. Of na een show, waarna de vier allemaal in hun eigen limousine

vertrokken. Het vuurwerk knalt, het publiek is helemaal gek en dan rijden zij met vaart in hun eigen limo's weg. Het is echt iets uit een film, maar wel hun realiteit. Het is zo gaaf dat ze zo *level headed* (nuchter, red.) zijn gebleven. Sommige mensen zouden helemaal gek worden.

De levensstijl is natuurlijk niet gewoon, maar The Rolling Stones zijn wel mensen die helemaal gek zijn van muziek maken. Die er nog steeds heel veel plezier eruit halen. Ze hoeven het niet meer te doen, he... Het is natuurlijk voor altijd anders nu Charlie overleden is. Maar ze blijven wel gaan. En al die mensen blijven komen, van verschillende generaties. Toen ik met mijn kids naar de laatste show ging in Arnhem vonden zij dat vooraf niet zo indrukwekkend. Toen de Stones openden met *Start Me Up* en Mick zijn ding deed, stonden de kinderen met open mond. Juichen, dansen, springen. "We dachten het oude opa's waren!", riepen ze. Het is besmettelijk wat ze doen. Nog steeds.

Waarom ze nu hun eigen expositie hebben. Wat betekent het dat ze ook te zien zijn in gevestigde musea wereldwijd?

Het zegt dat ze al heel lang culturele iconen zijn. Daarom is de tentoonstelling ook zo bijzonder. De eerste woning, de kleding, *the humble beginnings* en nu nog steeds *the kings* zijn. Ze zijn onderdeel van onze cultuur en de muzikale geschiedenis. Het is en blijft een heel bijzonder verhaal. Een soort modern sprookje van een groep jongens die gek zijn op R&B en blues en beginnen te spelen. En die nog steeds samen stadions aan het uitverkopen zijn. Het is bizar.

Waarom zouden mensen naar het Groninger Museum moeten om The Rolling Stones- Unzipped te zien?

Als je net als ik fan bent, is het een onmisbare ervaring. Persoonlijk vind ik het ook leuk om te doen met mijn kinderen. Ik denk dat veel mensen dat ook hebben. Het delen met gezin en familie. Ik ben ook heel nieuwsgierig naar de kleding over al die jaren en de designers. Volgens mij zitten daar *one of a kind pieces* tussen. Kleding is heel intiem ding. De tentoonstelling is zoveel meer dan een expositie over een band en hun muziek. *The Rolling Stones* zijn meer dan een band. Ze zijn iconen geworden en onderdeel van onze geschiedenis. Dat is wat die tentoonstelling zo mooi doet. Het laat de verschillende onderdelen van wie ze zijn zien, van kleding, de *early days* tot de processen in de studio. De band is ook een kameleon geweest, met verschillende fases door de tijd. Je kunt nu met ze meereizen. **G**

Wie is Lucy?

De Nederlands-Britse Lucy Woesthoff (1979) werd geboren in Engeland. Na haar periode bij The Rolling Stones vertrok ze voor de liefde naar Nederland. Samen met haar echtgenoot Dinand Woesthoff is ze eigenaar van *Dromenjager*, het bedrijf achter de kinderboekenserie *Woezel & Pip*. Lucy bracht in 2020 haar eerste eigen boek uit, *Woman*, en werkt aan een tweede waarvan de inhoud nog even geheim blijft. Ze woont tegenwoordig met haar man en drie van haar vier kinderen op Ibiza. www.lucywoesthoff.nl

Ze zijn iconen geworden en onderdeel van onze geschiedenis. Dat is wat die tentoonstelling zo mooi doet.

Lucy Woesthoff © Lucy Woesthoff

DRIE HOES- ONTWERPEN VOOR ÉÉN ALBUM

DOOR STEVEN KOLSTEREN

Het album *Goats Head Soup* van de Rolling Stones (1973, met de grote hit *Angie*) werd opgenomen op Jamaica. De titel verwijst naar een delicatessie op dat eiland, waar het 'mannish water' wordt genoemd. Het is een interessante plaat, die in 2020 weer werd uitgebracht in een nieuwe luxe-editie. De originele sessiebanden werden opnieuw gemixt en er werden drie songs toegevoegd. Behalve in muzikaal opzicht is de plaat ook van belang vanwege de hoezen. In hun hoesoentwerpen kozen The Rolling Stones steeds meer voor samenwerking met ontwerpers en fotografen die grenzen verkenden, waardoor ze in conflict kwamen met hun platenmaatschappij; de platen moesten natuurlijk aan een groot en jong publiek verkocht kunnen worden. *Goats Head Soup* heeft niet één, maar zelfs drie memorabele hoesoentwerpen waarbij dit het geval is.

Geitenkop en centauren

Het allereerste idee kwam van John Pasche (1945), de ontwerper van het bekende tong logo. Pasche bedacht een afbeelding van een geitenkop in een ketel met soep; heel recht door zee de titel illustrerend. Met de fotograaf Phil Dudgeon maakte hij een grote pan hete soep en deed er klontjes ijs in voor het effect van dampen. Ze hadden een opgezette geitenkop gehuurd en gooiden die in het hete brouwsel. De bedoeling was dat Mick Jagger de fotosessie bij zou wonen, maar hij kwam niet opdagen. De geitenkop werd weer uit de soep gehaald, schoongemaakt en teruggebracht bij de verhuurwinkel, zonder te zeggen wat er gebeurd was. Maar

de platenmaatschappij werd nerveus van het resultaat en zocht een andere ontwerper. Toen de plaat uitkwam, werd in de eerste edities wel een poster van dit ontwerp toegevoegd.

Vervolgens werd Hipgnosis benaderd, van wie in het voorjaar van 2023 een groot overzicht te zien was in het Groninger Museum, met hun versie van de albumhoezen. Storm Thorgerson (1944-2013) en Aubrey Powell (1946) bedachten een arcadisch landschap met daarin de vijf Stones als centauren, mythologische wezens, half paard-half mens. Centauren staan bekend als ruige natuurwezens. Mick Jagger was enthousiast over het idee. In de fotostudio van Hipgnosis kwamen de Stones poseren in strakke witte leggings en met ontbloot bovenlijf. Powell herinnert zich dat Keith veel te laat kwam en een kater had, maar dat Mick alle gemopper suste. De sessie duurde vier uur. Hipgnosis, die altijd werkte met echte foto's, was van plan daarna opnames van paarden te maken in dezelfde positie en dan de bovenlichamen van de Stones te monteren op het lijf van die paarden, zodat levensechte centauren zou ontstaan. Maar voor het zover kon komen, wilde de baas van de platenmaatschappij de gemaakte foto's zien. Hipgnosis had nog geen tijd of geld gehad om de rest van het project uit te werken, maar stuurde toch de foto's. Daar kregen de ontwerpers direct spijt van, want het project werd tot hun grote ontzetting net als dat van Pasche afgekeurd. Powell denkt dat het kwam omdat ze te veel tijd nodig hadden en is tot op de dag van vandaag teleurgesteld over het missen van deze grote kans. Het opgestuurde materiaal kreeg hij veertig jaar later terug van de Stones.

Ontwerpen voor de platenhoezen van *Goat head's soup* door John Pasche, David Bailey en Hipgnosis, 1973

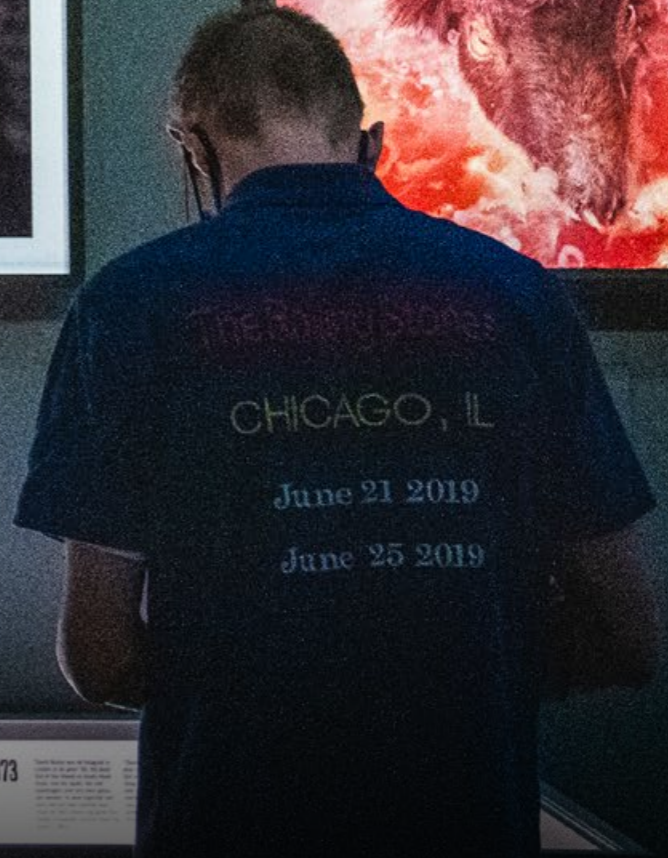
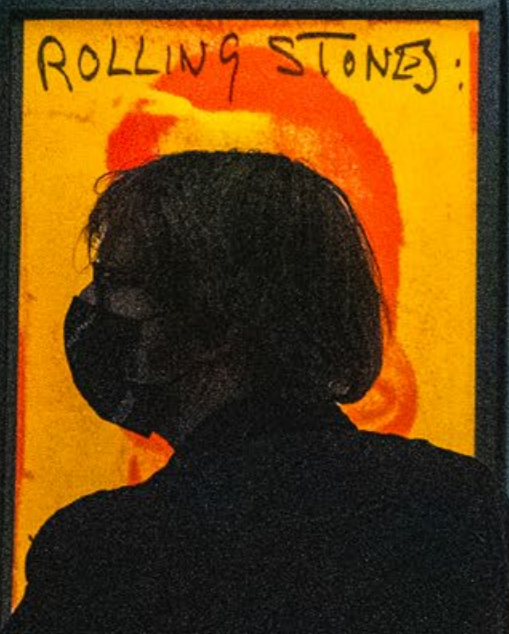
Voiles

Mick Jagger regelde daarna snel de beroemde fotograaf David Bailey (1938), een vooraanstaande figuur in Londen met wie hij sinds 1964 bevriend was en wiens getuige hij was geweest bij Baileys huwelijk met de Franse actrice Catherine Deneuve in 1965. De fotograaf had al eerder foto's van de band gemaakt die gebruikt waren voor hoezen uit de beginjaren van de Rolling Stones. Bailey stelde een fotoshoot voor waarin de Stones eruit zouden zien als opgemaakte diva's. De opnames vonden plaats op 6 juni 1973 in Baileys huis. Elk lid kreeg een voile om het hoofd in een ander kleur: zwart voor Keith Richards, wit voor Charlie Watts, groen voor Bill Wyman, rood voor Mick Taylor en roze voor Mick Jagger. Uiteindelijk verscheen Jagger alleen op de voorkant van de hoese, Richards achterop. De andere drie Stones staan aan de

binnenkant van de albumhoezen wanneer die wordt geopend. Ray Lawrence maakte het ontwerp, waarbij de titel *Goats Head Soup* niet vermeld wordt, alleen de naam Rolling Stones en het tonglogo.

Het beeld van Jagger is beïnvloed door een foto van Katherine Hepburn uit de film *The African Queen* (1951). Bailey vertelde dat Jagger eruit zou zien als 'Hepburn'- Mick dacht daarbij aan Audrey Hepburn, maar David bedoelde Katherine. Niet alleen zien de Stones er androgyne uit, ook wekt de doorzichtige voile volgens sommigen de indruk alsof de muzikanten stikken in een plastic zak, maar bij de platenmaatschappij was die associatie er blijkbaar niet. Die maakte zich vooral druk om de titel van de song *Starfucker*, die na twee maanden discussie werd veranderd in *Star Star*.

EXILE ON MAIN ST. 1972

THE AMERICANS. FIRST EDITION. 1959. REVISED 1969

GOATS HEAD SOUP. 1973

GIMME SHELTER

ALS INSPIRATIE VOOR EEN GEBOUW

DOOR ANDREAS BLÜHM

Wolf dPrix, oprichter van architectenbureau Coop Himmelb(l)au, ontwierp het paviljoen voor muziekvideo's op de tentoonstelling *What a wonderful world!* van het Groninger Museum, in 1990. Op dezelfde plek verrees enige jaren later zijn ontwerp voor het nieuwe museumgebouw, bovenop de Mendinipaviljoens. In zijn indrukwekkende oeuvre blijkt dPrix – zoals hij zijn naam tegenwoordig schrijft – geïnspireerd door The Rolling Stones.

Andreas Blühm: *Gimme Shelter* als inspiratiebron, hoe zit dat?

Wolf dPrix: Ik hoorde The Rolling Stones voor het eerst op de snelweg in Duitsland, op een transistorradio. Later zat ik zelf in een band en probeerden we *Gimme Shelter* te spelen. Het viel me daarbij op dat het intro van Keith Richards in een bepaalde klank eindigt. Voor mij kwam daarbij het beeld van een betonnen *Aspikgebäude* (heldere gelei-red.); zacht maar toch hard. We wilden die klank naspelen, maar wat we ook probeerden, de gitaren omgebouwd, de versterker, niets werkte.

Toen hoorde ik een verhaal waar ik heel enthousiast van werd. Volgens mij klopt het niet, maar net zoals in de beeldende kunst zijn er in de architectuur verhalen die je aanneemt terwijl je niet weet of het waar is of niet. Het gaat over de klank van Keiths intro van *Gimme Shelter*. Het verhaal luidt als volgt: bij het opnemen van het intro is de hals van de gitaar gebroken en daarom kan dat specifieke geluid nooit meer herhaald worden. Dat is als de klokkengieter in Andrej Tarkovski's film *Andrej Roeblov*, die per ongeluk het juiste materiaal vindt. Toevallige vondsten, die vervolgens metaforisch uitgewerkt worden, maken ons duidelijk dat kunst meer is dan louter functioneel. Dat heeft me altijd gefascineerd en ik heb het steeds het materiaal van de architectuur van de toekomst genoemd.

Andreas: Heb je dat later daadwerkelijk toegepast in een project?

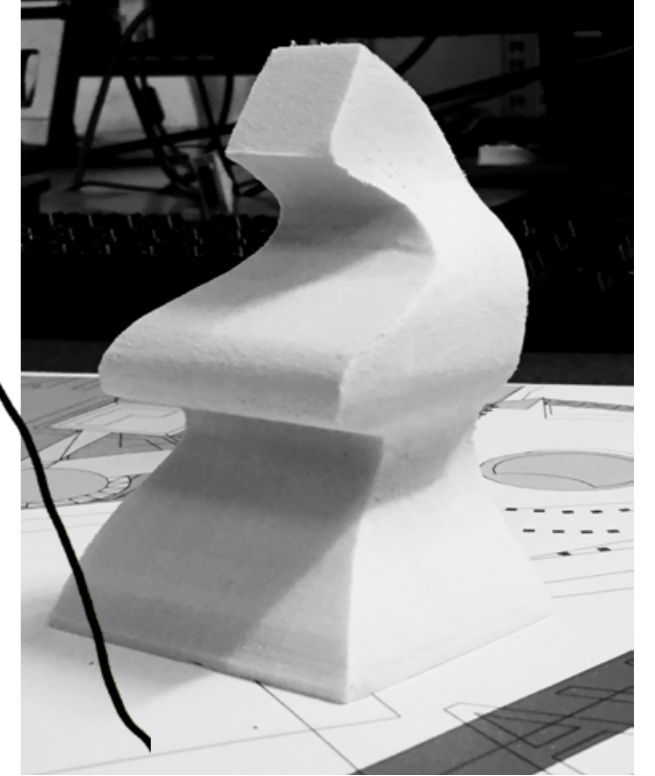
Wolf: In 2020 werden we uitgenodigd om mee te doen aan een competitie voor de uitbreiding van de Rock and Rock Hall of Fame in Cleveland. We besloten er op in te gaan en we ontwikkelden uit het basisgeluid, die specifieke klank van Keith, die volgens mij een Oscar verdient, een gebouw. We hebben die klank geanalyseerd. Vroeger moesten we de 45 toeren singeltjes op 33 toeren afdraaien om het geluid goed te kunnen horen. Toen hebben we die klank met ons programma van architectural intelligence, dat is artificial intelligence maar ik noem het bewust zo, omgezet in een ruimte, in een gebouw.

Andreas: Hoe werd jullie ontwerp beoordeeld?

Wolf: De jury zei destijds, dat is allemaal leuk en aardig, maar The Rolling Stones zijn niet de enige rockband ter wereld. Helemaal fout! Het is de beste rockband ter wereld. Met name in de jaren dat ik ze live zag. In 1965 was ik bij een concert in Essen. Naast me vielen meisjes flauw, waarop ik dacht: ik moet beter gitaar leren spelen.

Andreas: Toen je op de snelweg reed en voor het eerst de Stones hoorde, was je toen nog student of al architect?

Wolf: Ik was architectuurstudent en ik reed vanuit Duitsland naar Frankrijk om de kerk van Le Corbusier in Ronchamps te zien. Er was geen autoradio. We hadden een draagbare radio en een van ons zat zenders te zoeken, toen ik opeens The Rolling Stones hoorde. Ik dacht, Rolling Stones dat is toch een song van Bob Dylan, *Like a Rolling Stone*? Wat me trof bij de Stones, de manier waarop zij spanning opbouwden, hebben we

toen vertaald in architectuur. Dus de riffs van Keith Richards als een metaforisch idee voor het vormen van een spanningsvolle ruimte, dat zat altijd in mijn hoofd.

Andreas: Dat is haast een antwoord op mijn volgende vraag: of de Stones je ook op een andere manier geïnspireerd hebben. Ik had het directe verband tussen de Stones met jullie architectuur niet durven leggen. Zijn jullie de rock and rollers van de bouwkunst?

Wolf: Dat is natuurlijk grappig omdat we nooit antwoorden hadden op de vraag wie onze voorbeelden in de architectuur waren. Ik heb nooit de namen van Le Corbusier of Friedrich Kiesler genoemd, maar altijd gezegd dat het gitaarspel van Keith Richards mijn voorbeeld is voor spannende architectuur. Dat klopt en ik ben er voor 100 % van overtuigd dat als je alleen maar aan architectuur denkt er ook alleen maar architectuur uitkomt, terwijl wanneer je andere invloeden toelaat, uitwerkt en op metaforische wijze toepast, er een nieuwe verbeterde taal ontstaat.

Andreas: De tentoonstelling *Unzipped* in het Groninger Museum is te zien op drie verdiepingen: Mendini -1, Mendini 0 en Coop Himmelb(l)au. Het is waarschijnlijk voor het eerst dat de Stones in een gebouw van jullie te zien zijn.

Wolf: Ja, inderdaad.

Andreas: Boven is *The Concert* te zien, een concertregistratie. Er zijn vijf grote doeken in een panorama opstelling en in voor-treffelijke Dolby kwaliteit zie je dan eerst een korte tekstuele intro, onder meer van Keith, op het optreden van de Stones in Havana en dan spelen ze *Out of control* en vervolgens *Paint*

it black. Het geheel duurt zo'n 15 tot 16 minuten. Ik had het voorrecht om de film meerdere keren te bekijken in de paar weken voordat de pandemie de pret bedierf.

Wolf: Dat is fantastisch.

Andreas: De associatie van *Out of control* met de omringende architectuur ligt erg voor de hand. Op het eerste gezicht lijkt het alsof er iets misgegaan is, alsof het *out of control* is. Wat schiet jou te binnen bij *out of control* en het Coop Himmelb(l)au paviljoen?

Wolf: Het past er goed bij. Als de song eerder geschreven zou zijn, was het misschien een uitgangspunt voor het paviljoen van het Groninger Museum geworden. Het is een waanzinnig goede song, enorm spannend. Ik weet niet eens wanneer het gemaakt is? (1997-red). Het doet me denken aan muziek van de vroege Stones die absoluut *out of control* was. Wanneer ik concertfilms bekijk of toen ik bij het optreden in Essen was, zie ik het altijd zo: het publiek heeft een spanningsboog opgebouwd, een echte tsunami, dan komen de Stones op en met de eerste song creëren zij een tegengolf. Dat is het spannendste.

Andreas: Wat betekent het Groninger Museum en natuurlijk vooral jullie paviljoen voor jou persoonlijk?

Wolf: Voor mij is het Groninger Museum een heel belangrijke fase in mijn carrière. Met alle problemen en met alle plannen die we toen hadden, is het precies geworden zoals we het bedacht hebben, een absoluut niet architectonisch gebouw. Ik wil graag eens een tentoonstelling maken met mijn kunstenaarsvrienden om je te laten zien hoe je de ruimte het beste kunt inrichten!

THE ROLLING STONES – UNZIPPED
30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

BIJNA BEROEEMD

DOOR ERIC BLOM

Eric Blom is regisseur en muzikant in Bear Project en maakte in 2019 de documentaire *Een eigen Planeet, Frans Haks en het Groninger Museum*. Hij komt regelmatig graag naar het museum en beschouwt het als een inspirerende plek. De Rolling Stones speelden meerdere keren een rol in zijn leven.

Toen ik in 2020 de tentoonstelling *Unzipped* in het Groninger Museum bezocht, zag ik op een sokkel onder een stolp een boekje liggen, *Paris 1977-78*. Dat was de tijd dat de Rolling Stones werkten aan het album *Some Girls*. Ik maakte een foto, plaatste die op facebook en kreeg meteen reactie van de gerenommeerde Engelse producer Barry Sage, die ik kende uit een ver verleden. 'Hey, thats my log book!'. Hij was het al 45 jaar kwijt.

In mijn jeugd wilde ik een beroemde rockster worden, net als de Stones. Ik was de zanger van een band, maar speelde liever gitaar, dus zochten we een echte zanger. Via een advertentie, voor alle zekerheid in het Engels geplaatst, kwamen we aan Barry Sage. We repeteerden een keer met hem en het was raak. Hij had een goede ruige stem en eigen nummers. Bijkomend voordeel was dat ik op zijn Schergold gitaar mocht spelen. Hij was vanwege de liefde in Amsterdam komen wonen en moest regelmatig op en neer naar Londen om te werken als geluidstechnicus in de Basing Street studio, waar grote artiesten als Led Zeppelin, Paul McCartney en Bob Marley muziek opnamen. De aanstormende popster in mij werd direct wakker.

Londen en Parijs

Barry nodigde me uit om Kerst te komen vieren bij zijn ouders in een plaatsje onder Londen. Vanuit het treinraam zag ik

tussen twee schoorsteenpijpen van een fabriek een enorm opblaasvarken. Later bleek dat dit was opgehangen voor een fotoshoot van het ontwerp bureau Hipgnosis voor het Pink Floyd album *Animals*, afgelopen voorjaar te zien in het Groninger Museum.

Barry nam me mee naar de studio en liet me alles zien. In een van de ruimtes stonden synthesizers van Brian Eno, waar Barry demo's van zijn eigen liedjes mee opnam. Hoogtepunt was een kerstborrel in de Virgin Store, een enorme platenwinkel in Oxford Street. Ik was veruit de jongste aanwezige. Van de bedrijfsleider mocht ik lp's uitzoeken. Een daarvan was *Black and Blue* van The Rolling Stones, het eerste album waar Ron Wood op meespeelde.

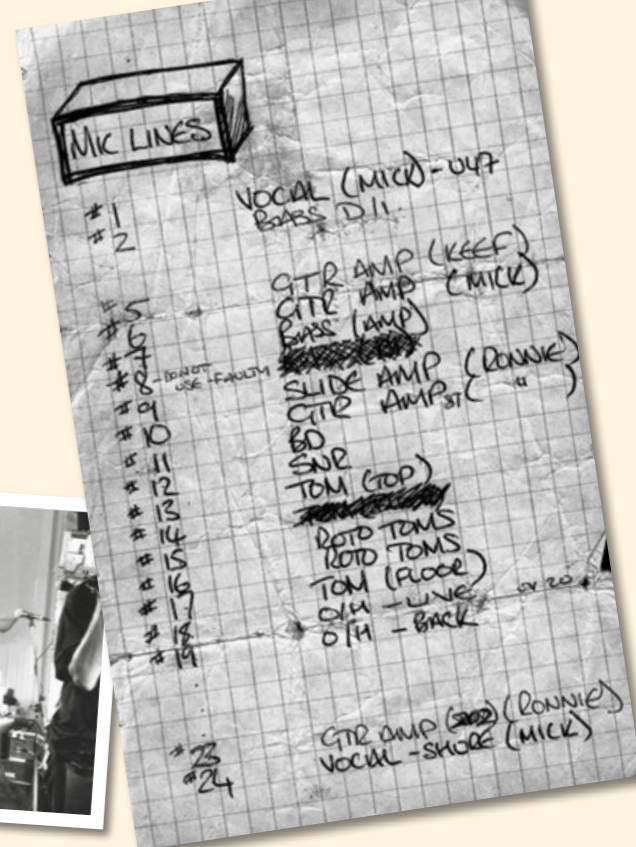
Die week vertelde Barry me in een pub dat hij was gevraagd om als technicus aanwezig te zijn bij de opnames van het nieuwe Rolling Stones album *Some Girls*. Tussendoor zou hij terugkeren naar Amsterdam om zijn vriendin te zien en met ons te repeteren. Na een paar weken kwam hij terug met waanzinnige souvenirs. Hij had een tape met daarop een lange jamsessie die later de song *Miss You* zou worden. Van Keith had hij een Fender Telecaster gekregen waar ik een paar keer op heb mogen spelen. Wel even wennen want Keith speelt vijfsnarig. De eerste aanlag klonk meteen als de Rolling Stones!

De klap op de vuurpijl was dat hij me uitnodigde om mee te gaan naar Parijs, maar helaas viel dat in een tentamenweek van de havo. Grote onrust thuis. Stevige ruzies en dagen van stilzwijgen. Ik mocht er niet heen. Ik maak nog steeds muziek en toen ik het logboek in het museum zag vroeg ik me af hoe mijn leven eruitgezien zou hebben als ik mee was gegaan naar Parijs. Met Barry heb ik af en toe nog contact. Hij is verhuisd

Eric Blom, Barry en diens vriendin Gay in een fotohokje in Londen, Kerst 1977

2 meter sessie 1997 tweede van links Bill Wyman, op de rug Peter Frampton, Eric Blom

naar Chili en heeft me al een keer uitgenodigd, maar dat is een stuk verder dan Londen.

Bijna beroemd maar net niet

Later speelde ik in de band Kafblau. Om ons album te promoten bedachten we een stunt. Wij stuurden cassettebandjes met twee van onze liedjes naar de platenmaatschappijen en een briefje erbij dat we weinig geld hadden en graag de cassettes terug wilden na beluistering. Retour postzegels waren bijgevoegd. Sommige tapes kwamen terug. De doosjes waren niet geopend. Dat zagen we omdat we ze verzegeld hadden met lijm. We deden een tweede poging. Ik viste een instrumentale track van een tape van een bandrecorder die ik van Barry had gekregen, waarop jamsessies staan van de Rolling Stones tijdens de opnames voor het album *Some Girls*. Er wordt niet op gezongen maar bij de eerste vijf seconden herken je hun sound onherroepelijk. We noemden de band All Ye fools. De cassettes belandden weer op de bureaus van de A&R managers en kwamen retour. Alle doosjes waren nog verzegeld en we zochten de publiciteit. Kranten en tijdschriften spraken er schande van.

Beleefde Bill

Het laatste wapenfeit is een ontmoeting met een echte Rolling Stone. Ik regisseerde in jaren negentig veel afleveringen van de *2 meter sessies*. Daarbij had ik onvergetelijke ontmoetingen met grootheden als Aerosmith, Joe Cocker, David Crosby, Los Lobos, Wyclef Jean en Bill Wyman and his Rhythm Kings. De opname van laatstgenoemde vond plaats op 12 oktober 1997 in studio Zeezicht ergens in de polders bij Haarlem. Het was een kleine ruimte waar naast de vier cameramensen ook nog een hele band van twaalf personen in moest. En wat voor

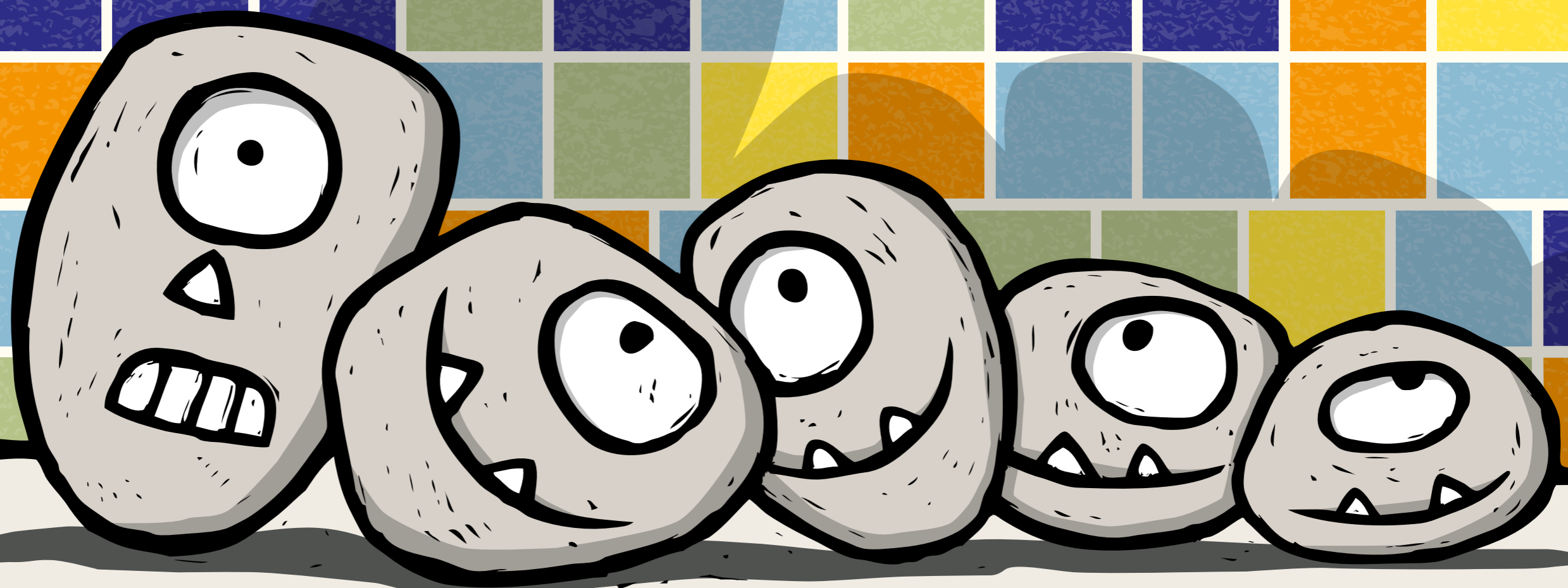
band! Om een uur of drie kwamen er twee luxe personen-busjes het boerenweggetje oprijden. De eerste die eruit kwam was Bill Wyman, die in 1993 de Stones had verlaten; hij gaf me keurig een hand. Mijn vriend André Krieger, een grote Stones fan, was ook in de studio op mijn uitnodiging. Hij was met het openbaar vervoer gekomen en dat ging niet vanzelf. Terug was het nog ingewikkelder vanaf deze plek. Na half zes kwam er geen bus meer.

Toen presentator Jan Douwe Kroeske en ik afscheid namen van de band, gaf ik Bill Wyman een hand en was ik zo brutaal om te vragen of André mee mocht rijden naar Amsterdam. Zonder te wachten riep Wyman in deftig Engels: "Can we give this gentleman a ride?" Hij duwde mijn vriend met een zacht handgebaar het busje in vol aangeschoten muzikanten. Iemand liet een stevige boer, er werd gelachen, een blikje bier siste open en er werden grappen gemaakt in plat Engels waar ik geen woord van verstond. Mijn vriend André keek uit zijn ogen alsof hij knetter stoned was. De deur werd dichtgeschoven. Uit de bus klonk kroeggezang en in de maat werd er tegen de deur gebonkt. Op het Leidseplein in de buurt van Paradiso stopte het busje. Wyman stapte uit en gaf André een hand en wenste hem een prettige avond. André belde me laatst. Het is al jaren geleden maar die dag was tot nu toe het hoogtepunt uit zijn leven.

Bij de expositie *Unzipped* kom je dichtbij de Rolling Stones en komen de herinneringen vanzelf boven. Ik hoop dat jonge mensen dezelfde opwindning zullen ervaren als ik wanneer ze de platen van de band uit de jaren zestig en zeventig horen, ruig en ongepolijst en zich dan realiseren hoe beroemd de Stones toen al waren. Zij wel. **G**

Ericblom.info / Bear-project.com

WILLEM KOLVOORT
IT COMES IN COLOURS EV'RYWHERE, IT'S LIKE A RAINBOW

THE ROLLING STONES

GRONINGER MUSEUM

Joram Krol, foto: Matthijs Houthuijs

FOTOGRAAF JORAM KROL OVER ZIJN WERK

“HET IS EIGENLIJK MENSEN INTERVIEWEN IN EEN HEEL KORT OGENBLIK”

DOOR STEVEN KOLSTEREN BEELD MATTHIJS HOUTHUIJS

“Een half jaar voordat ik gevraagd werd, zei ik al in een podcast: ik ga in het Groninger Museum exposeren. Dat ik daar dan nog veertig jaar voor moet werken, is een andere zaak. Voor succes moet je keihard werken en ervoor gaan.” Nog steeds is fotograaf Joram Krol verbaasd over de uitnodiging van het museum die kort daarop volgde. “Bij aanvang van de tentoonstelling is het negen jaar geleden dat ik voor het eerst een camera in handen kreeg. Zonder opleiding en nu een solo-expositie en aankoop van werk, dat kan ik nog niet helemaal bevatten.”

Er zijn raakvlakken met de Franse topfotograaf JR, wiens werk in 2022 in het museum te zien was. JR maakte op jonge leeftijd illegale graffiti op straat en ging fotograferen toen hij een camera in de metro vond. Joram maakte eveneens graffiti op straat, met de New Yorker Quik en de Groningse Mickey, ook geen onbekenden in het Groninger Museum. Veel later kreeg hij een oud cameraatje van een vriend. “Het zal vol schimmel”, lacht Joram, die nauwelijks kan stilzitten. “Ik houd van bewegen, ik kom uit de vechtsport en ben heel actief. Ik was altijd geïnteresseerd in beelden maken. Maar iedereen maakt foto’s met zijn telefoon, dus ik wilde iets doen wat anderen niet kunnen met hun telefoon.” Na een paar maanden kocht hij een statief om langere belichting mogelijk te maken. Al rondlopend door de stad viel zijn oog op iemand in een slaapzak bij het station. Of tijdens de introductieweek van nieuwe studenten, de KEI week, een meisje dat op straat lag in haar eigen braaksel. “Iedereen stapte gewoon over

haar heen, maar toen ik een foto maakte ging ieder er zich mee bemoeien. De camera maakt dus iets los. Bepaalde realiteiten accepteren we wel maar we willen er niet mee geconfronteerd worden.”

Provocatie

Dat wil Joram Krol dus juist wel. Bang is hij niet, hij komt immers uit de vechtsport en is heel mondig. Zijn jeugd was moeilijk, leraren zagen niets in hem en hij werd van school getrapt, maar nu is hij gelukkig getrouwd met twee kleine kinderen. “Alles wat mij tegengezeten heeft kan ik nu gebruiken om andere mensen in hun gezicht te duwen. Mijn middelvinger naar de maatschappij.” Het gaat hem daarbij niet om provoceren om te provoceren, maar hij wil wel dat zijn werk een provocatie is.

In de documentaire *Quid pro quo* (2022, te zien op YouTube) komt de manier van werken van Joram goed naar voren. Hij wordt gevolgd terwijl hij op straat zijn werk doet en spreekt met de daklozen en verslaafden. Zijn modellen zijn mensen die geen aansluiting meer hebben met de standaard samenleving. De meesten laten zich bereidwillig fotograferen, maar er moet altijd wel iets tegenover staan (quid pro quo betekent voor wat hoort wat). Aan drugs ga je ten onder, dat komt steeds naar voren als Joram spreekt met sommige bekenden, maar hij biedt geen slachtofferhulp. Ieder heeft zijn eigen verantwoordelijkheid, maakt eigen keuzes. In een gesprek zegt de dakloze bijvoorbeeld kenmerkende dingen als: ik had alles, een eigen woning, vrouw, maar dat wilde ik niet en met drugs kan ik elk moment stoppen.

Joram Krol, Shadows approaching me, 2023

Joram Krol, Unbound, 2023

“Sommigen fotografeer ik al acht jaar en daar heb ik dan een band mee. Betrokkenheid kun je niet faken,” vertelt Joram. “Er zit een enorme kracht in herhaling en dan word je beter. Foto’s maken is als pannenkoeken bakken, de eerste gaat altijd mis. Je weet dat het straks wel goed gaat. Ik geloof daar heilig in. Het kost energie om mensen voor de camera te krijgen. Voor 95 procent is het wachten, kijken, gefrustreerd rondlopen, veel balen.”

Vrijheid

“Een feestelijke première of opening is om anderen te laten kijken, ik ga dan liever foto’s maken. Daar zit vrijheid in, dat is wat ik wil.” Hij licht dat nader toe. “Ik ga voor totale vrijheid. Ik maak geen foto op verzoek, dan gaan mensen maar zeuren dat er iets zus of zo moet. Ik vraag random mensen op straat, klik en ik ben weg. Je leert op straat supersnel werken. Drie seconden. Je kan me daarin niet stoppen. Ook wanneer ik in opdracht werk, beslis ik wat ik doe. Mijn snelle manier van werken komt daar ook goed van pas.”

Joram werkt niet vanuit een vooropgezet plan of concept. “Ik ga wandelen, zie iets en dan moet je het maar snel pakken. Ik heb een camera in mijn tas, een oplader en spul om mijn bril schoon te maken. Dat is alles.” Hij onderhandelt niet over een foto. “Het is of ja of nee, alles daar tussenin gaat in het vak nee. Er is nooit dwang in mijn fotografie.” Joram regisseert wel. “Als ik een foto ga maken, zie ik al wat ik ga doen en hoe het er uit gaat zien.” Vaak kijken de geportretteerden recht in de camera, soms wendden ze hun blik af, maar “wegkijken is ook kijken”. Zoals ook in de documentaire naar voren komt, zit er altijd iets van Joram zelf in de foto. “Als jij heel vrolijk bent maar ik depressief ga jij depressief op de foto.”

Zijn meeste foto’s zijn in zwart wit. “Alles is bewerkt maar het moet er niet bewerkt uit zien”, zegt hij. “De huid moet kloppen.” Over contrastwerking en technische aspecten haalt hij zijn schouders op. Van techniek heeft hij geen verstand en hij wil dat ook niet hebben. “Door soms in kleur te fotograferen word ik een betere zwart wit fotograaf.”

Tegenwoordig geeft Joram vaak een citaat bij zijn foto’s op social media. “Ik wil geen verhaal vertellen, maar ik wil wel een soort geheime boodschap erbij geven. Soms slaat het citaat op mezelf. Zelfportretten maken vind ik niets,” legt hij uit. “Het draait niet om de fotograaf. Ik vond het pijnlijk naar mezelf te kijken in de documentaire. Quotes zoek ik ergens op, ik kan niet letterlijk zelf zeggen wat ik vind, maar wel via een gecodeerde boodschap van iemand anders.” Een voorbeeld. Bij een vrouw geheel gehuld in een niqab zet Joram een citaat van een Islamitische geleerde. “Ik wil zeggen dat ik het vreemd vind dat een vrouw het als vrijheid beschouwt om veel van zichzelf te laten zien, maar als ik het zelf zeg loop ik het gevaar gecanceld te worden. Een ander voorbeeld is dat een vrouw in niqab niet in het openbaar vervoer mag reizen. Nederland is hypocriet. Zo kan ik een

statement maken zonder dat het persoonlijk wordt. De foto staat boven mij.”

“Ik fotografeerde eens een drag queen op weg naar een optreden. Hij had neptieten en een kort rokje. Toen deze zei dat hij wel eens lastiggevallen werd op straat zei ik: spring maar achterop de scooter, dan breng ik je veilig naar het optreden. Dat is wel de man die ik wil zijn. Dat hoort ook bij de taak van de fotograaf. Ik wil ook een keer een neonazi op de foto zetten.”

Corbijn als grote voorbeeld

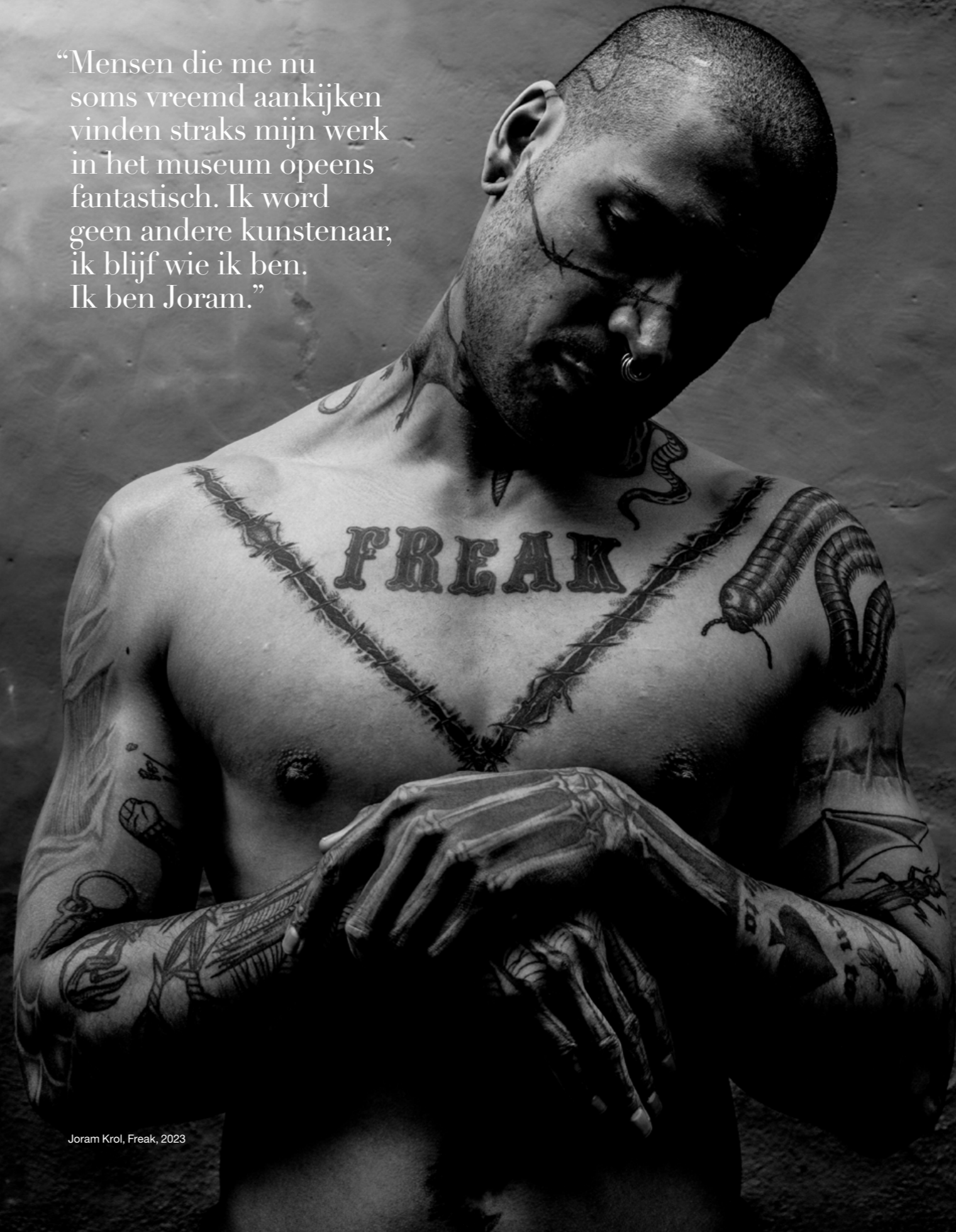
Voor Joram Krol is Anton Corbijn een groot voorbeeld, dat steekt hij niet onder stoelen of banken. “Ik zei eens in het museum: ook al hangt er een piepklein fotootje van mij naast iets van hem, dan ben ik al klaar, dan heb ik meer bereikt dan ik ooit gehoopt had. Het werk van Corbijn is een soort vader of grootvader van het mijne. Corbijn zie je nooit met zijn camera, mij ook niet; je ziet de fotograaf niet, alleen het portret. Iedereen kent zijn werk, maar hem zelf ken je niet. Ik hoorde hem eens zeggen dat hij gewoon mooie foto’s wil maken, geen beroemdheid zijn. Dat wordt mijn motto, dacht ik meteen.”

Zonder Anton Corbijn was er geen werk van Joram Krol, stelt hij beslist. Neem de foto van Peter Gabriel in de collectie van het museum. Je ziet de zanger van bovenaf, wandelend op een slingerende landweg. “Hij is heel klein en ver weg, maar toch heb ik het idee dat hij naar me kijkt.” De absolute topper vindt hij Corbijns foto van Miles Davis, met wijd opengesperde ogen. “Dat is DE foto ter wereld. Je mag zelf invullen wat je vindt, mooiste, beste enzovoort. Toen ik die foto voor het eerst zag in het Groninger Museum, voelde ik een brok in mijn keel en leek het alsof ik een trap in mijn maag kreeg. Daar hangt-ie, dacht ik.”

Corbijn heeft een documentaire gemaakt over Hipgnosis, de makers van de iconische platenhoezen in de jaren zestig en zeventig die in het voorjaar in het museum te zien waren en Joram greep de gelegenheid aan om medeoprichter Aubrey Powell te fotograferen. Hij wil best graag foto’s van beroemdheden maken. “Grace Jones...”, grinnikt hij. “Ik kan ook goed een foto van Mick Jagger maken.” Hoewel hij hoopt dat de tentoonstelling in het museum hem ook contacten kan gaan opleveren, blijft hij zichzelf. “Waarvoor ik ooit uitgekotst ben, word ik nu soms op handen gedragen,” stelt hij vast. “Mensen die me nu soms vreemd aankijken vinden straks mijn werk in het museum opeens fantastisch. Ik word geen andere kunstenaar, ik blijf wie ik ben. Ik ben Joram.”

En de raakvlakken met JR dan? Beide gingen van graffiti op straat naar fotografie op straat, in het museum en weer op de straat. “Zijn manier van werken is niet te vergelijken. Het draait bij hem steeds om mensen en sociale projecten, niet om de foto an sich. Ik zie hem als een soort neef.” Met zulke familie zit het wel goed...

“Mensen die me nu soms vreemd aankijken vinden straks mijn werk in het museum opeens fantastisch. Ik word geen andere kunstenaar, ik blijf wie ik ben. Ik ben Joram.”

Joram Krol, Freak, 2023

In gedachten verzonken

DOOR ANDREAS BLÜHM

We zien twee jonge vrouwen, geobserveerd bij het verrichten van dagelijkse handelingen. Intiemer kan het haast niet. Zij hebben niet door dat de blik van de schilder – en van ons, de beschouwers – op hen gericht is. Dat is tenminste wat beide kunstenaars willen suggereren. De schilderijen zijn klein en het is goed te zien dat ze met ruim honderd jaar afstand van elkaar zijn gemaakt. Jean-Etienne Liotards *Meisje aan het ontbijt* (1755) toont een rococo-interieur met duidelijke referentie aan de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst. Matthijs Maris' *Meisje aan de pomp* is van 1872, het jaar van de eerste tentoonstelling van de Impressionisten. Daar is nog niet veel van te merken, maar de lossere toets van de Haagse School heeft hier al zijn intrede gedaan.

Koffie

De Zwitser Jean-Etienne Liotard is een ten onrechte weinig bekende meester van de achttiende eeuw. Hij tekende vooral in pastel, wat ertoe leidt dat zijn kwetsbare werken niet vaak te zien zijn. Liotard kwam in 1756 naar Nederland, leerde er zijn toekomstige echtgenote kennen en besloot te blijven. Deze jonge vrouw is zeer waarschijnlijk niet zijn vrouw Marie Fargues. Zij lijkt meer op Marianne Lavergne, een nicht van de kunstenaar. Het doet er eigenlijk niet veel toe want dit is geen portret, maar een scène uit het dagelijkse leven, wat kunsthistorici "genre" noemen. Het meisje vult een porseleinen kopje uit een koffiekkan. Ze draait tegelijkertijd aan de kraan, die nog niet open is. Er staat nog een tweede kopje op het tafeltje. Zitten we hier – zoals in veel genrestukken uit de zeventiende eeuw – nog te wachten op een andere, nu nog afwezige persoon? Een tweede stoel is echter niet te bekennen. Marianne, ik durf haar zo te noemen, zal vooralsnog alleen van haar koffie genieten.

Koffiedrinken is in de achttiende eeuw geen nieuwe gewoonte meer. Het meisje staat vast niet stil bij de herkomst van de luxe: keramiek uit Azië en een drank op basis van de koffieplant die waarschijnlijk afkomstig is van een plantage uit de Nederlandse koloniën. "Dit werk is een eerbetoon aan de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst", schrijft Taco Dibbits, directeur van het Rijksmuseum. "Liotard stelde een interieur samen dat doet denken aan Vermeer en De Hooch, maar met moderne Nederlandse meubels uit de achttiende eeuw. Hij werd mogelijk geïnspireerd door een verblijf in Delft, waar zijn neef voorganger van de Waalse kerk was. Het schilderij op de achtergrond toont het interieur van de Nieuwe Kerk daar." Liotard verzamelde zelf Nederlandse schilderkunst uit de zeventiende eeuw. Zo had hij zijn inspiratiebronnen steeds bij zich.

Verlichting

Mogen we speculeren over een achterliggend motief? Op 1 november 1755 werd de Portugese hoofdstad Lissabon door een verschrikkelijke aardbeving vernield. Tienduizenden mensen verloren hun leven. Een tsunami zorgde voor enorme ravage. De ramp zorgde niet alleen in heel Europa voor sensatie en medelijden met de slachtoffers, maar leidde ook tot debat onder de grote filosofen van de Verlichting, Voltaire en Jean-Jacques Rousseau. Hoe kon een goede God zo veel ellende toelaten? Voltaire schreef: "Bij het zien van deze massa slachtoffers zult u zeggen: / 'God nam wraak, hun dood is de prijs van hun misdaden?' / Wat een misdaad, wat een fout hebben deze kinderen begaan / Op de verpletterde en bebloede moederborst?" Het was een aanklacht tegen God of zelfs twijfel of die überhaupt kon bestaan als hij zulke rampspoed toeliet. Rousseau probeerde in zijn *Lettre à Monsieur Voltaire* van 18 augustus 1756 voor God te redden wat er te redden viel. Hun werk werd in Nederland gedrukt en door hugenoten verspreid. Het is aannemelijk dat Liotard, zelf hugenoot en net als de tien jaar jongere Rousseau geboren

Jean-Etienne Liotard (Genève 1702-1789 Genève)
Hollands meisje aan het ontbijt, ca. 1756
Olieverf op doek, 46,8 x 39 cm, Rijksmuseum, Amsterdam

in Genève, hier weet van had. Enkele jaren later maakte de schilder zelfs een portret van de filosoof. Dat brengt ons terug bij het kerkinterieur op de achtergrond van het schilderij. Zou het meer kunnen betekenen dan een eerbetoon aan de Nederlandse schilderkunst? Misschien kiest Liotard hiermee partij voor Rousseau en helpt hem de kerk nog even open te houden.

Intiem

En Matthijs Maris dan? Hij ondervond veel ellende toen hij tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870-71 in het hongerdijgende Parijs overwinterde. Het *Meisje aan de pomp* (1872) is nog in Parijs geschilderd, maar van enige stedelijke allure is hier geen sprake. Maris zou bij het vervaardigen van dit schilderij aan een reis naar Zwitserland teruggedacht hebben. Op de binnenplaats van zijn hotel in Mannheim had hij 's ochtends een meisje aan de pomp zien staan. Daar had hij een schetsje van gemaakt dat hij voor dit schilderij heeft gebruikt.

Het meisje van Maris schenkt geen koffie in een kop, maar water in een kruik. Haar blik is eveneens afwezig, ze kijkt

Matthijs Maris (Den Haag 1839-1917 Londen)
Meisje aan de pomp, 1872
Olieverf op doek, 34 x 26,5 cm, Groninger Museum

niet eens naar de handeling zelf. Waar denkt zij aan? Zullen de twee duiven op de achtergrond daar iets mee te maken kunnen hebben? Is er een verwijzing naar een diepere betekenis te vinden, net zoals het bij kerkinterieur bij Liotard? Duiven staan voor liefde en trouw. Denkt het meisje aan een minnaar? Of heeft Matthijs Maris een geliefde in gedachten? Met een tweede kopje koffie voor een onzichtbare persoon lag zo'n associatie ook bij Liotard voor de hand. Maar genoeg gespeculeerd, misschien is er helemaal niets aan de hand. Vast staat alleen dat Liotard én Maris op hun eigen artisa tieke wijze ook eeuwen later bij de huidige beschouwers in drukbezochte museumzalen het gevoel van intimiteit weten op te roepen. **G**

Dit artikel verschijnt tevens in de publicatie *Match*, uitgeven door Gerard de Kleijn en Pepijn Reeser naar aanleiding van Mix Match 6. Twaalf musea in Nederland hebben van juli t/m september 2023 elk één belangrijk schilderij van het Rijksmuseum Amsterdam te gast. In het Noorden zijn dit naast het Groninger Museum Museum De Buitenplaats in Eelde en het Gemeentemuseum het Hannemahuis in Harlingen.

• MET EEN minimuseum EROP UIT

DOOR LISSE DE BIE BEELD SIESE VEENSTRA

Met zijn opvallende vorm en compleet gehuld in aluminium is het een absolute *eyecatcher*, de Amerikaanse Airstream caravan uit 1963 van het Groninger Museum. Het iconische ontwerp hiervan is al een kunstwerk op zich. De caravan is omgebouwd tot een minimuseum dat vanaf het voorjaar 2023 door de hele provincie Groningen reist en op bezoek gaat bij scholen, bibliotheken, buurtcentra en andere evenementen. Met deze Groninger Museum Tour wil het museum kinderen en jongeren op inspirerende wijze in aanraking laten komen met kunst, cultuur en erfgoed. Het overkoepelende thema is *A Better Place*. Hoe kun je van je eigen omgeving een betere plek maken? Aan de hand van echte kunstwerken leren kinderen tijdens educatieve workshops reflecteren op kunst en ervaren ze hoe ze hun mening kunnen uiten over wat ze zien. Daarnaast gaan ze met behulp van creatieve opdrachten verder werken aan het scheppen van een betere wereld voor henzelf en de volgende generatie.

In aanloop naar de Kinderbiënnale

Het gedachtegoed van *A Better Place* is gekoppeld aan de tweede editie van de Kinderbiënnale. Deze Kinderbiënnale vindt, in navolging op de succesvolle eerste editie, volgend jaar plaats van maart tot en met november. In deze tentoonstelling laten verschillende regionale, nationale en internationale kunstenaars hun indrukwekkende interactieve werken zien. Bezoekers worden tijdens deze Kinderbiënnale

uitgedaagd om zich te verwonderen over deze werken en om te participeren en te creëren. Daarnaast staat ook meningsvorming centraal. Voor enthousiaste kinderen die we ontmoeten tijdens de Groninger Museum Tour zal er de mogelijkheid zijn om mee te doen met een speciaal verdiepingstraject. Als kinderambassadeurs gaan de kinderen vanuit de verschillende regio's in de provincie samen met een kunstenaar meedenken, meewerken en meedoen aan verschillende onderdelen van de Kinderbiënnale.

ELJA Foundation

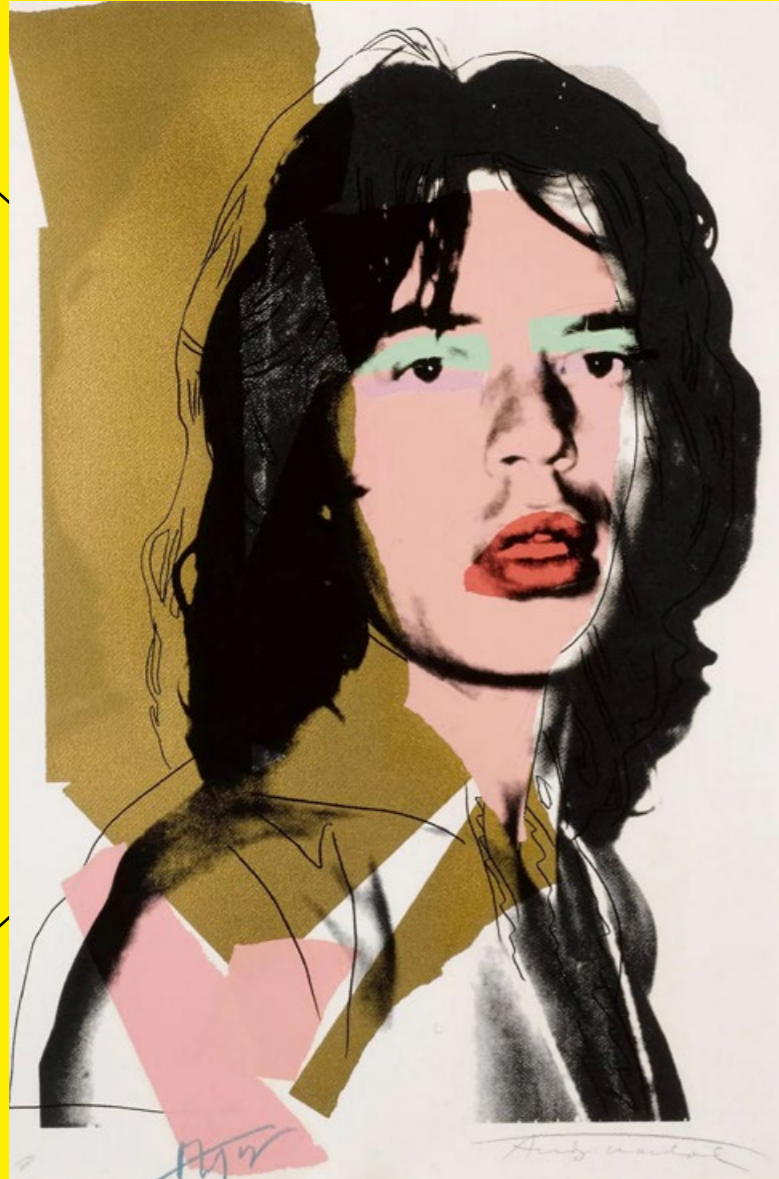
Het Groninger Museum werkt samen met de ELJA Foundation de komende jaren aan een intensieve en duurzame verbinding met kinderen en jongeren in de stad en provincie Groningen. De ELJA Foundation is een nieuw cultuurfonds dat projecten voor kinderen en jongeren van 4 t/m 18 jaar initieert, co-creëert en financiert. Het doel van de ELJA Foundation is om een bijdrage te leveren aan verbinding in de samenleving door middel van muziek, dans en beeldende kunst, met innovatieve programma's. De Airstream caravan met het thema *A Better Place* is daarvan een goed voorbeeld!

Wil jij de caravan graag een keer bezoeken of heb je belangstelling om de caravan voor jouw school of evenement te boeken? Check dan onze website:

groningermuseum.nl/tour of mail naar tour@groningermuseum.nl

KIJK & VERGELIJK

Bekijk de kunstwerken op deze twee pagina's goed en let hierbij op:
Compositie / Kleur / Houding / Uitstraling / Wat valt je op?

**Mick Jagger door Andy Warhol, te zien in
*The Rolling Stones – Unzipped***

Andy Warhol maakte in 1975 een reeks van tien zeefdrukken van Mick Jagger. De meeste portretten van Warhol van beroemdheden in deze stijl ontstonden zonder dat de afgebeelde persoon direct betrokken was, maar Jagger kende Warhol goed. Ze

hadden elkaar al in 1964 ontmoet, toen de Stones nog tamelijk onbekend waren in de Verenigde Staten. In 1971 vroeg Jagger aan Warhol de hoes voor het album *Sticky Fingers* te ontwerpen, later volgde nog het hoesontwerp voor *Love You Live* (1977).

**Diana, de godin van de jacht door Adam Camerarius,
te zien in de tentoonstelling *Nymphenburg*.**

Adam Camerarius schilderde een welvarende dame met de symbolen van Diana, de klassieke godin van de jacht. Ondanks de attributen en rijke kleding blijft het een bescheiden Nederlandse vrouw. Camerarius werd geboren in Groningen als

zoon van een Duitse officier in Nederlandse dienst. Hij keerde terug naar Groningen in 1659, na de dood van de portretschilder Jan Jansz. de Stomme. Mogelijk wilde hij hem opvolgen als sociëteitschilder.

EGGE WEET WAT HET IS

DOOR LIEUWE JONGSMA BEELD GEA SCHENK

Op 1 september 2023 neemt Egge Knol na bijna 30 jaar afscheid als conservator van het Groninger Museum. Veel Groningers zullen hem kennen van zijn optredens in kranten of op TV, stevast met een kleurrijke strik

om. Met veel passie vertelt hij verhalen over het verleden van Groningen en de objecten die daarvan zijn overgebleven. Zijn opvolger Lieuwe Jongasma blikt met hem terug op zijn tijd bij het museum.

Sinds 1 november 2021 werk ik bij het Groninger Museum. Mijn bureau staat tegenover dat van Egge, op de eerste verdieping van het museum. Het is mijn taak nog zo veel mogelijk kennis uit hem te trekken voordat hij komend najaar afscheid neemt. Een onmogelijke opdracht, natuurlijk, want niemand weet zoveel als Egge. Hij heeft een ijzersterk geheugen en bovendien een buitengewoon brede interesse. Hij is dé expert op gebied van Groninger zilver, het leven op de wierden in de vroege middeleeuwen, het Groninger studentenleven, en nog een dozijn andere onderwerpen. Heb je een mysterieus object op zolder liggen? Egge weet wat het is. Kortom: ik heb grote schoenen te vullen.

Familie

Al van jongs af aan zie je in het levensverhaal van Egge de vooraankondigingen van zijn latere loopbaan als conservator. Toen hij een jaar of tien was organiseerde hij zijn eerste tentoonstelling op zijn slaapkamer. Bezoekers mochten tegen betaling van een dubbeltje zijn verzamelingen komen bekijken: onder andere kerstversieringen en schelpen, die hij tot op heden nog steeds verzamelt. Kleine Egge had een affiche gemaakt en opgehangen in de wachtkamer van zijn vader, die kinderarts was. Toen die erachter kwam dat zijn patiënten en hun ouders geld moesten betalen voor een bezoek aan de tentoonstelling bleek dat toch niet de bedoeling. “Die tentoonstelling vond hij prachtig, maar de entree niet. Die heeft hij toen voor zijn patiënten met een rijksdaalder afgekocht.”

Ook hield hij zich als jonge man al bezig met zijn familiegeschiedenis, iets dat veel mensen toch pas na hun pensioen gaat interesseren. Hij schreef een boek over zijn voorouders uit de familie Vonck, dat in 1981 verscheen. Voor het onderzoek bracht hij vele dagen door op het Rijksarchief in de Sint Jansstraat. Omdat veel van zijn voorouders uit de provincie Groningen kwamen, leerde hij door dit onderzoek de regionale geschiedenis al goed kennen.

Studie

Als je de studieloopbaan van Egge bekijkt lijkt het niet direct vanzelfsprekend dat hij conservator bij een museum zou worden. In 1975 begon hij aan een studie biologie. Een paar jaar later ging hij daarnaast ook pre- en protohistorie studeren. Dit was een studie die elementen uit de natuurwetenschappen en klassieke archeologie met elkaar combineerde. Hierna begon hij aan een promotieonderzoek over het leven op de kwelders in het Noorden in de vroege Middeleeuwen. Kort na zijn promotie kwam er bij het Groninger Museum een vacature voor conservator Archeologie, waar Egge succesvol op solliciteerde. In de loop der jaren kreeg hij als gevolg van reorganisaties steeds meer collecties onder zijn hoede. Op dit moment luidt zijn titel voluit conservator archeologie, geschiedenis en oude regionale kunst(nijverheid).

De aanpak van Egge als conservator typeert zich in een voorliefde voor objecten. Dat past ook goed bij zijn

UIT DE KUNST
VROUWELIJKE GRONINGSE
KUNSTENAARS, 1700-1900
T/M 17 SEPTEMBER 2023

55

archeologenachtergrond: waar een historicus veelal het verhaal vooropstelt, begint een archeoloog bij het object. Egge heeft daarbij geen voorkeur voor een bepaalde periode of soort object, ze zijn hem allemaal even lief: van prehistorische dolk tot een bierglas met het logo van de plaatselijke voetbalvereniging. Alle objecten geven een inkijkje in de geschiedenis. Hij voelt zich verwant met de *Wunderkammern* en rariteitenkabinetten uit vroeger eeuwen, waarin spullen van allerlei aard samen werden getoond. In zo'n opstelling gaat het niet alleen om kunsthistorische waarde, maar ook om het verhaal dat de spullen samen vertellen. “Je kunt een altaarstuk ook niet los zien van het kerkzilver op het altaar. De dingen vormen samen een totaalverhaal.”

Aanwinsten

In de afgelopen drie decennia heeft Egge veel nieuwe objecten kunnen toevoegen aan de collectie van het museum. Het valt op dat deze aanwinsten ook zeer uiteenlopend van aard zijn. Egge legt uit dat hij hierbij altijd heeft geprobeerd aan te sluiten bij wat er al in de collectie aanwezig was:

“De museumverzameling is een grote puzzel. Ik ben blij dat ik de nodige puzzelstukjes heb kunnen toevoegen. Soms leg je stukjes waar je weinig van merkt. Maar soms heb je een puzzelstukje waardoor in één keer het hele plaatje duidelijk wordt.” Dat was bijvoorbeeld het geval bij de aankoop van een zilveren schotel, waarvan de bijbehorende kan al voor zijn geboorte in bezit was van het museum. Ook wist hij de hand te leggen op een stenen kruik die zijn verre voorganger Albert van Giffen, ook een bioloog-archeoloog, in 1947 al had willen kopen. De man die de kruik had gevonden, en inmiddels hoogbejaard was, liet hem de brief zien die hij van de eerste conservator Archeologie had gekregen.

Hoewel hij veel tentoonstellingen maakte, hoeft Egge niet lang na te denken over aan welke hij met het meest plezier terugdenkt: “Die over 400 jaar studentenleven in Groningen, in 2014.” Ook omdat hij zelf goede herinneringen heeft aan zijn studententijd in Groningen. Hij was actief bij studentenvereniging Albertus Magnus, waarvoor hij ook een liedboek maakte dat inmiddels al toe is aan zijn negende druk. In de aanloop naar deze tentoonstelling merkte hij hoezeer het onderwerp leefde: “Het maakte enorm veel los. Voor de afdeling Collecties was het een ramp, want de aanwinsten en bruiklenen bleven maar binnenstromen, zelfs op de dag van de opening.”

Wat Egge na zijn pensioen gaat doen? Dat weet hij nog niet, maar hij verwacht het niet minder druk te krijgen. Er liggen nog wat onderzoeken die hij wil afronden en er komen bovendien continu nieuwe vragen en projecten voorbij. Ik hoop dat hij zo nu en dan ook nog tijd zal hebben voor een vraag van mij.

VIER VROUWELIJKE KUNSTENAARS

DOOR EGGE KNOL

Enna Hillegonda Geertsema van Sjallemma Een vertrouwelijke mededeling, 1832

Olieverf op doek
Schenking Mr. E.F.G.M. Gelderman

Enna Geertsema (1807-1880) groeide op in Noordhorn in een gegoede familie. Nadat zij met succes had leren schilderen stuurde ze dit werk in voor de tentoonstelling van levende Nederlandse meesters, die georganiseerd werd door het kunstlievend genootschap Pictura in Groningen in 1841. Twee vrouwen zitten voor het open raam, de ene leest een brief voor aan de ander. Waarschijnlijk gaat het om een vertrouwelijke brief die de vriendinnen of zussen met elkaar delen. De wijnranken en vorm van het raam suggereren dat het om een scene in een mediterraan klimaat gaat. Geertsema schilderde ook een Napolitaanse zangeres en een landschap, maar het is niet bekend waar deze schilderijen zijn.

Elisabeth G. Wassenbergh Er gebeurt iets op de gang, ongedateerd

Olieverf op paneel

Elisabeth Wassenbergh (1729-1781) kreeg schilderlessen van haar vader, de Groninger society schilder en kunsthandelaar Jan Abel Wassenbergh. Drie door haar nagetekende gravures laten zien dat ze een vaardige hand had. In de Groninger kunstwereld stond ze goed bekend. Elisabeth maakte landschappen en portretten, waaronder een zelfportret, maar is bovenal bekend vanwege haar genrestukjes. Ze was een geslaagde fijnschilder die op een klein oppervlak een hele wereld neerzette. Sommige van haar werken werden later voorzien van een valse handtekening van een bekende Hollandse meester om een grotere opbrengst te krijgen.

Een mooi voorbeeld van haar werk is dit interieur met drie dames. Buiten tikt een man tegen het raam, binnen neemt een jonge man de dame in blauw bij de arm vast en wijst in de richting van de gang, waar een derde man een vrouw begerig beetgrijpt. Wat wil de jonge man duidelijk maken? En waarop wijzen de doosjes op het tafeltje voor haar: is het een spel? Boven de deur is een schilderij te zien van de jagende zeegod Neptunus op een door zeepaarden getrokken strijdswagen, voorafgegaan door een heraut. De vrouw met waaier kijkt de toeschouwer veel betekanend aan. Het schilderij heeft oorspronkelijk geen titel en het is niet bekend wat de voorstelling precies inhoudt. Is hier sprake van een illustratie van een klucht of blijspel? Een waarschuwing tegen mannelijk gedrag? Hoe dan ook, op het schilderij hangt de erotiek in de lucht. In 1817 werd in een bespreking van haar werk Wassenbergh als "een beetje te gedurfd" aangeduid.

Dit paneeltje van Wassenbergh was later eigendom van de Groninger kunstenaar Albarta ten Oever en werd beschreven bij de veiling van haar collectie in 1863.

Albarta ten Oever Euvelgunde op de Hoogten, 1795

Aquarel

Het Groninger Museum is er in het laatste decennium in geslaagd om maar liefst veertien werken te verwerven van Albarta ten Oever (1772-1854). Albarta was welgesteld en legde met haar man Pieter Roelfsema een grote kunstverzameling aan. Naast Hollandse meesters bevatte deze collectie ook vijf genrestukjes van Elisabeth G. Wassenbergh. De verzameling van Albarta ten Oever werd regelmatig bezocht door kunstliefhebbers die naar Groningen kwamen.

Zelf schilderde ze ook, maar ze hoefde haar werken niet te verkopen. Ze concentreerde zich op het landschap ten zuiden van de stad Groningen. Het schilderen van landschappen was minder gebruikelijk voor vrouwelijke kunstenaars. Meerdere werken zijn waarschijnlijk ontstaan tijdens de reis naar het buitenverblijf van het echtpaar bij Schipborg in Drenthe, zo'n dertig kilometer ten zuiden van de stad Groningen. Op twee van haar schilderijen is een koets te zien, vermoedelijk de reiskoets van het echtpaar.

Het eerste werk van haar hand dat het museum bezat is een aquarel, Euvelgunne op de hoogte. In een bocht van de rivier de Hunze ten oosten van de stad lag een lage kasteelheuvel met daarbij ook een huis en erf. Het echtpaar had in deze omgeving grondbezit. Albarta heeft zichzelf tekenend afgebeeld terwijl ze op de rand van de kasteelheuvel zit. De man die toekijkt is mogelijk haar echtgenoot. Voor het huis was een weg waarop enkele wandelaars lopen. Het geheel toont een rustige landelijke omgeving, waar tegenwoordig het nieuwe Winschoterdiep met de havens en industriegebieden doorheen snijdt.

Geesje Mesdag-van Calcar De Moestuin, ongedateerd

Olieverf op doek
Schenking Geesje Mesdag-van Calcar 1903

Geesje Mesdag-van Calcar (1850-1936) groeide op in de dokterswoning van Hoogezand. Later kwam ze elke zomer in het buiten van haar man Taco Mesdag in Vries. Het is onbekend waar ze deze moestuin heeft gezien, maar het grote schilderij past goed bij de belangstelling voor het leven van de gewone man die centraal stond in de Haagse school waartoe Geesje hoorde. De groentetuin heeft aan de rand een rij verwilderde zonnebloemen. Door het lage perspectief vallen de nette rijen waarin de groentes staan minder op.

Mesdag-van Calcar volgde in Groningen een opleiding aan Academie Minerva. Zij en haar man kozen voor een kunstenaars leven in Den Haag. Niet gehinderd door geldzorgen legde het echtpaar een grote collectie kunst aan. Eenmaal weduwe geworden schonk Mesdag-Van Calcar, hun collectie in 1903 aan het Groninger Museum. In één klap was dit museum, na het Stedelijk Museum in Amsterdam, het tweede museum met een grote hoeveelheid actuele kunst in Nederland. Het valt op dat vrouwelijke kunstenaars uit de kring van de Haagse school in deze verzameling goed vertegenwoordigd zijn.

Mesdag-van Calcar ondersteunde ook andere vrouwelijke kunstenaars. Een daarvan maakte een borstbeeld van haar. Dat was Fré Jeltsema die als vrouwelijke kunstenaar de Prix de Rome kreeg. Haar geslacht was bij de geboorte niet goed vastgesteld. Na haar studiereis in Parijs bleek bij doktersonderzoek dat ze een man was. Dat leverde veel problemen op, maar Geesje Mesdag liet de kunstenaar niet vallen en beschouwde hem als haar stiefzoon.

UIT DE KUNST

VROUWELIJKE GRONINGSE KUNSTENAARS, 1700-1900
T/M 17 SEPTEMBER 2023

Haar Laatste Aankoop

DOOR EGGE KNOL

In 1994 kreeg het Groninger Museum een klein, bijzonder portret in bruikleen. Het is een zelfportret van de Groningse Elisabeth Geertruida Wassenbergh (1729-1781) uit 1759, geschilderd op perkament. De jonge vrouw kijkt aandachtig naar zichzelf met in de linkerhand een schilderspalet en achter haar een schildersezel. In 1800 kwam het schilderij via een boedelveiling van mej. B.C. Blanken bij een verwant van de maker, Catharina Wassenbergh. In 1993 brachten de nazaten het naar het veilinghuis Christie's. Een kunsthandel kocht het voor 16.100 gulden en zette het vervolgens voor 22.000 gulden te koop. Waanzinnig veel geld voor zo'n klein flutsje, oordeelde de directeur van het Groninger Museum, Frans Haks. Maar de conservator geschiedenis Lies Ast-Boiten wist dat een zelfportret van een kunstenares uit de achttiende eeuw zeer zeldzaam is, laat staan een Groninger kunstenares. Strijdbaar bedacht ze een oplossing. Op haar aandringen kochten de Vrienden van het Groninger Museum, met steun van de Commissie van Spijsuitdeling en de stichting Het Roode Weeshuis, het portret van de kunsthandel en gaven het in bruikleen aan het museum.

Van Elisabeth Wassenbergh bleef een gering maar gevarieerd oeuvre bewaard bestaande uit portretten, landschappen en genrestukjes. Alle werken zijn klein van stuk op paneel en veelal geschilderd in de traditie van de Leidse fijnschilders, met name Gerard Dou. Met de sterk groeiende belangstelling voor vrouwelijke kunstenaars is de betekenis van dit zelfportret voor het Groninger Museum erg groot.

Het was de laatste aanwinst waar conservator Lies Ast-Boiten zich voor heeft kunnen inspannen en het tekent haar strijd lust en vindingrijkheid. De historica Dr. Elisabeth Antje Jimmechiena Ast-Boiten overleed op 12 januari 2023 op tachtigjarige leeftijd. Zij was van 1969 tot 1993 conservator - later hoofd van de afdeling - geschiedenis van het Groninger Museum. In die bijna vijftienvintig jaar organiseerde zij veel grote en kleine tentoonstellingen waaronder *Groningen Constant* (1972), *Groningen in oorlogstijd* (1980), *De kaart van Haubois* (1983), *Eten om te*

leven, leven om te eten (1986) en *Groningers op weg naar de moderne tijd* (1988). Ondertussen redigeerde ze ook dertien ruim geïllustreerde tijdschriften *Ach Lieve tijd, tien eeuwen Groningen en de Groningers* (1984-1985). De exposities maakte zij doorgaans in samenwerking met andere historici, vaak van de Rijksuniversiteit Groningen. Daarnaast was Ast-Boiten ook betrokken bij opmerkelijke aanwinsten van het Groninger Museum, zoals de twee grote portretten van Jan Albert Sichterman en zijn vrouw Sybilla Volkera Sadelijn op een veiling in Londen (1992) en het portret van Beetke van Rasquert (1994).

Midden in de voorbereidingen van de nieuwe inrichting voor de nieuwbouw van het Groninger Museum en het grote project *De Groninger Dracht*, raakten de meningsverschillen tussen Lies Ast-Boiten en de uitgesproken directeur Frans Haks in een stroomversnelling. Er was voor haar in 1994 geen plaats in de nieuwbouw. Voor haar een pijnlijke ervaring. Voor de gemeente een kostbare zaak, want ze liet zich kundig adviseren. Voor het museum een gemis, want Ast-Boiten had een groot netwerk onder Groninger historici die zich lang afwendden van het museum.

Ast-Boiten bleef actief in de Groninger geschiedenis en voltooide in 2011 haar proefschrift *Stad tussen verlichting en Romantiek*. Daarnaast was ze bezig met de Joodse geschiedenis van onze stad en hielp mee aan een boek over Groninger fotografen uit de periode 1842-1940. De laatste jaren werkte ze aan een boek over de Maatschappij voor het Nut van het Algemeen.

De flamboyante, maar soms wat chaotische, Lies Ast-Boiten was een productieve historica, die voor de Groninger cultuurgeschiedenis binnen en buiten het Groninger Museum haar bijdrage leverde. Haar publicaties worden nog steeds gebruikt. Als haar - indirecte - opvolger was mijn persoonlijke contact met haar als gevolg van de verstoorde verhouding met het museum beperkt, maar in de loop der tijd vond ze toch de weg terug naar het Groninger Museum. Tijdens een geanimeerde rondgang met haar door de tentoonstelling *Stad houdt stand* - natuurlijk deels een herhaling van *Groningen Constant* - vertelde ze dat ze tot haar eigen verrassing lang op de expositie *David Bowie Is* (2016) had rondgekeken. **G**

De huiskamer van MAARTEN BAAS: MEMPHIS VAN VANDAAG

DOOR STEVEN KOLSTEREN BEELD SIESE VEENSTRA & DOUWE DE BOER

Maarten Baas in gesprek met Evelien Reich, hoofdredacteur Elle Decoration; Esther Moesker, zakelijk directeur van het Groninger Museum en Hendrik Franken, creatief directeur van Vermaat, horecapartner van het Groninger Museum, bij de opening van het nieuwe CAFÉ Groninger Museum, maart 2023.

Esther: Ik ben hier twee en een half jaar geleden komen werken en de inrichting van het restaurant was toen tien jaar oud. Er lagen al plannen voor een herontwerp en de keuze het om weer met Maarten te doen lag ook vast, maar door corona ging de deur van het museum dicht en bleef alles op de plank liggen. Toen we weer opengingen, zijn we in gesprek met Vermaat gegaan en hebben we allerlei voorbeelden bekeken. Het moest anders op de kaart en anders in het glas. We zochten een veel gevarieerder kaart met dranken en gerechten maar die moest aansluiten bij de inrichting. Die was op dat moment strak minimalistisch.

Maarten: Hoe moet ik me hier uit zien te praten, want eigenlijk zegt ze dat het een slecht ontwerp was.

Esther: Maarten was blij met een tweede kans.

Maarten: Ik was nooit helemaal tevreden. Soms sla je een bepaalde weg in en moet je om praktische redenen het dan zo afmaken. Ik kon moeilijk zeggen dat ik het Groninger Museum tien jaar met een minder ontwerp heb opgescheept... Het vorige ontwerp was heel minimaal, dit nieuwe ontwerp is heel maximaal.

Hendrik: We proberen op tijd de next step te maken. Ik was in Milaan bij de Design Week en daar had Maarten met Lensvelt een knalroze bar: Bar Baas. Ik dacht: hoe gaaf om dat interieur hier neer te zetten. Na de pandemie nodigde ik Maarten uit en vroeg: schrijf op een A4tje wat je favoriete gerechten, boeken en kunst zijn. Maarten kwam op het lumineuze idee om alles wat hij zelf mooi vindt bij elkaar te rapen. Dat doen

we ook op de menukaart. We betrekken de leveranciers en producenten in dit gebied bij wat we op de kaart zetten. Een klein beetje Italiaans, Mendini erin houden en een vleugje Portugal erbij. Maarten legt straks uit waarom.

Evelien: Dus Maarten, we zitten nu een beetje in jouw woonkamer?

Maarten: Ja, ik ben letterlijk van mijn eigen woonkamer uitgegaan. Ik heb niet één stijl, het is een ratjetoe van oud en nieuw, duur en goedkoop, kitsch en artistiek verantwoord en alles ertussen in met als rode draad dat ik het leuk vind. Zo heb ik het hier ook gedaan, met wat aanpassingen omdat het een café is.

Evelien: Niet alleen meubels maar ook werk van vrienden.

Maarten: Ja die artistieke vrijheid heb ik me gepermitteerd, vriendjespolitiek, zelfs familiepolitiek. Keramiek van Rachel Baas, die ook in mijn eigen woonkamer te zien is; ze is vorig jaar afgestudeerd in Arnhem met een supermooie keramiek installatie. Met Teun Hocks die vorig jaar is overleden heb ik een persoonlijke band. Thuis hangt een werk van hem en een heb ik in bruikleen gegeven aan het café. Ik wilde graag echte kunst ophangen want het is een museumcafé. Eerst deed ik een rondje in het depot van het museum, maar toen ik daar kwam zeiden de verantwoordelijken, nou laat dat maar zitten. Dus heb ik eigen werk in bruikleen gegeven en heb ik met een verzamelaar gesproken die ook een en ander in bruikleen heeft gegeven. En er is wat aangekocht.

Evelien: Wat is je band met Portugal, waar blijkt dit uit?

Maarten: Ik ben in Duitsland geboren maar ik hou van Portugal. Toen ik hieraan ging werken had ik daar een groot stuk land gekocht samen met Andre Amaro, eigenaar van een leuk restaurant in Eindhoven. Daar ken ik hem van hij woont nu weer in Portugal. We willen in Portugal wat gebouwen gaan opknappen en er een gelegenheid voor een *artist in*

residence creëren. Toen heb ik de menukaart ook een beetje richting Portugal gestuurd.

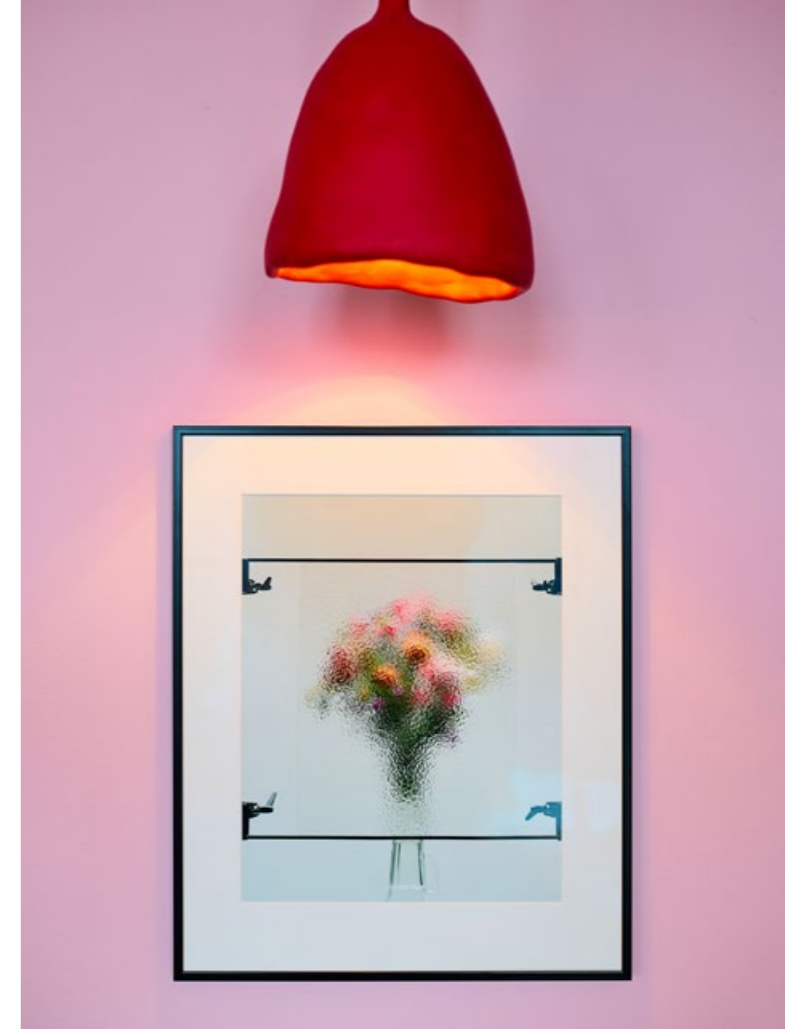
Evelien: De grote tafel lijkt van bladgoud, maar is het niet?

Maarten: Het werk is gemaakt door Bart van Gemert, eerst lid van een tof kunstenaarsduo in Rotterdam die alleen is verdergegaan. Het is folie in epoxyhars, het zijn eigenlijk isolatiedekens, heel goedkoop materiaal. Het past goed bij de gouden toren van het museum. Ik heb ook zo'n stuk in mijn werkplaats, die noem ik de Donald Trump tower...

Evelien: Hoe zijn de reacties op de veranderingen?

Esther: Vanaf oktober vorig jaar trok het museumbezoek gelukkig weer aan. Iedereen is enthousiast. De prachtige zitjes bij de ramen zijn echt een succes, je kunt heerlijk even voor je uit staren. Vroeger hadden we alleen maar dezelfde tafeltjes en stoeltjes, nu is er gevarieerdheid met zitjes, een stamtafel, een hoge tafel enzovoort. Soms ben je blij dat er een plek vrij is.

Hendrik: Hiernaast is in de entreehal een espressobar gemaakt, zodat het geheel op alle momenten van de dag aantrekkelijk voor de bezoekers is. We willen ook avonden programmeren, aansluitend op de programmering van het

museum. Verder moet het terras ook nog een aantrekkelijker uitstraling krijgen.

Maarten: Het is bijzonder dat je in zo'n museumontwerp de kans krijgt om met echte kunstwerken te werken in een restaurant, dat zie je niet vaak. Het is niet zo dat ik nu helemaal die kant op wil gaan, maar hier klopt het helemaal. Het museumgebouw is een uiting van Memphis en Mendini uit de jaren tachtig, een gekke kakafonie van vormen, heel cartoonesk. Dit café is een soort Memphis met dezelfde filosofie, maar dan van vandaag, niet van de jaren tachtig.

De klok in de hoek is onlangs vervangen. Ik had in Los Angeles een solo-expositie waar we een nieuwe klok lanceerden, die kon dus pas daarna naar hier komen. Ik heb klokken gemaakt met een twaalfjarige film waarin telkens met de hand de wijzer wordt verzet. Ik hang een beetje naar het kinderlijke handschrift. Daarom heb ik 720 kinderen gevraagd om 60 x 12 minuten te tekenen en heb die achter elkaar gefilmd. Daar is een geheel uit voortgekomen met de meest bizarre manieren hoe je twee wijzers kunt tekenen. Het zijn eigenlijk 720 portretjes van verschillende kinderen. Als er nog geld is hoop ik ook het terras nog te kunnen doen! **G**

groningermuseum.nl/cafe

CLUB

GRONINGER MUSEUM

EEN BEETJE REBELS

DOOR LYNN ZWARTSENBURG BEELD CHRISTOPHER SMITH

De kap van de platenspeler gaat omhoog en m'n pa haalt een stoffige plaat tevoorschijn uit zijn collectie. "Kijk, dit is nog eens muziek", zegt hij vrolijk en kijkt vol bewondering naar de hoes. Hij legt hem op het draaiplateau en je hoort het welbekende krassende geluid. Tonen vullen de woonkamer. Het begint.

En daar ga je. De weg van de plaat leidt je door het verhaal van de artiest. Geen kans om nummers weg te klikken of honderd keuzes op Spotify. Nee, gewoon luisteren naar wat er komen gaat. Een route langs tonen die van alles teweegbrengen. Bij iedereen iets anders of soms even helemaal niets. Diezelfde muziek, met een eigen herinnering. Zoals die ene plaat met dat fijne nummer, waar je zo'n heerlijk gevoel bij krijgt. Wanneer je voeten oncontroleerbaar beginnen te bewegen. En vervolgens de rest.

Dat gevoel bij de Stones, van jongs af aan toen mijn vader luchtgitaar spelend in de keuken stond. De neiging om jezelf

te verliezen in de muziek. Het stukje dat je wegstopt wat zo nu en dan even om de hoek komt kijken. Wat je de ruimte geeft om los te gaan alsof er niemand kijkt. Om nét dat rafelrandje op te zoeken voor een nieuw avontuur. Iedereen verdient het om zo nu en dan een beetje rebels te zijn. **G**

Join the Club en kom in contact met (young) professionals uit het Noorden (circa 25 – 45 jaar). Duik samen in de kleurrijke wereld van het Groninger Museum. Met events als artist talks, private views in het depot en performances. Club Groninger Museum werkt samen met 10 professionals tussen de 25 en 45 jaar. Deze ambassadeurs zijn hét gezicht van de Club en bepalen mede de events.

Clubambassadeurs 2022-23: Mohamed Yusuf Boss, Nicky Bouma, Joël Darius, Jan Boelo Drenth, Elles Hesseling, Rudo Menge, Anouk van Ochten, Jelle Valk, Regina Zwaagstra, Lynn Zwartsenburg

Als geboren en getogen Stadjer was mijn eerste aanraking met het Groninger Museum de ontwikkeling en bouw van het huidige gebouw. De nieuwbouw had nogal wat voeten in de aarde en voor vele Groningers was deze bouw destijds een doorn in het oog. Dit beeld is voor velen in de afgelopen jaren echter gedraaid naar trots. Het Groninger Museum is nu niet meer weg te denken uit het "straatbeeld" van de stad en heeft een zeer aantrekkelijke werking. Dat blijkt ook wel uit de internationaal georiënteerde tentoonstellingen die er in de afgelopen jaren zijn georganiseerd.

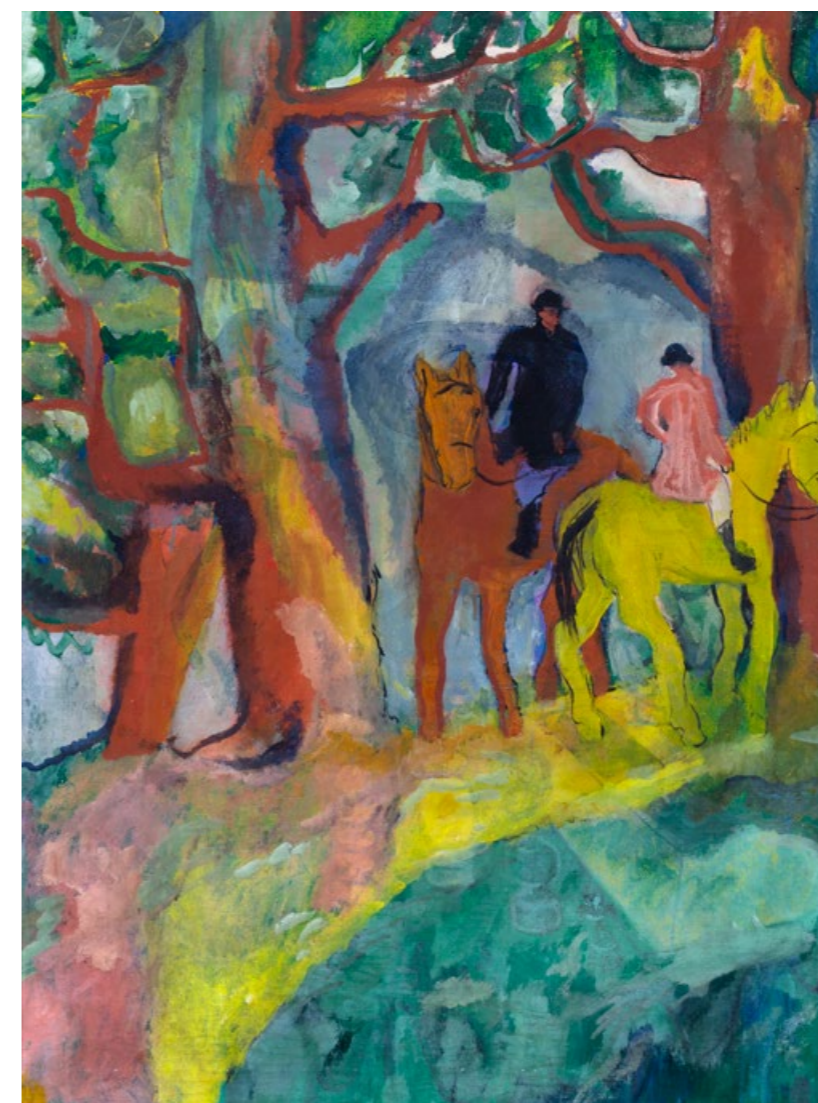
Zelf ben ik niet opgegroeid met kunst, maar de afgelopen 20 jaar is dit veranderd. Ik zit nu dagelijks tussen de kunstwerken door het werk van mijn partner (kunstadvies & aan- en verkoop). Daardoor leer ik steeds weer een beetje bij. Mijn absolute favoriet is fotografie. Het eerste kunstwerk dat ik aankocht was dan ook een foto van Paul Huf.

Sinds een jaar ben ik penningmeester van de Vrienden van het Groninger Museum. De Vriendenavonden die we een aantal keer per jaar organiseren zijn een groot succes. Mijn wens voor de komende jaren is om meer "jongeren" als lid te mogen verwelkomen.

In het dagelijks leven ben ik werkzaam als senior relatiebeheerder bij Optimix Vermogensbeheer. Een van oorsprong Gronings bedrijf, opgericht door de familie Hazewinkel. Wij beheren vermogens van ondernemers, vermogende particulieren en verenigingen en stichtingen. Met onze vestiging in Groningen zitten we op slechts een paar honderd meter van het museum aan het Hereplein. Als "buren" zijn we sinds enkele maanden ook lid van de business club van het museum, de Salon, naar mijn mening een logische keuze! **G**

VRIENDEN VAN HET GRONINGER MUSEUM MAKEN AANKOOP MOGELIJK!

DOOR ELBERT WESTERINK EN ANNEMIEKE KUIN,
BESTUURSLEDEN VVGM

Vrienden van het Groninger Museum (VvGM) voelen zich betrokken bij kunst en kunstgeschiedenis en bij de toekomst van het Groninger Museum in het bijzonder. Deze betrokkenheid betekent veel, want hierdoor kan het Groninger Museum belangrijke kunstwerken en collectiestukken aankopen en bewaren voor volgende generaties. Tijdens de vorig jaar gehouden Algemene Ledenvergadering van de Vrienden van het Groninger Museum, was één van de agendapunten de besteding van de vriendengelden 2022.

Tijdens die ledenvergadering konden de aanwezigen voor de eerste keer stemmen over welk kunstobject aangekocht zou kunnen worden. Afgesproken is dit vanaf 2022 te blijven doen. De keus was tussen een schilderij van H. N. Werkman en werk van de fotograaf JR. Na deskundige toelichting van directeur Andreas Blühm gaven de aanwezigen in grote meerderheid te kennen dat gekozen werd om de gelden 2022 te besteden aan een bijdrage voor de aankoop van het doek van Werkman. **G**

Dit werk, *Twee ruiters tussen bomen* (ca. 1939) toont Werkmans voorliefde voor paarden. Het schilderij was eigendom van Wiert Hendrik (Hein) Leemhuis; zelf kunstschilder en lid van De Ploeg, tevens zakenman en één van de oprichters van kruideniersketen De Spar. Leemhuis kocht het schilderij vermoedelijk in 1940. Het bijzondere werk is dus altijd in bezit van de familie geweest. De nazaten van Hein Leemhuis overhandigden het schilderij op 27 september aan directeur Andreas Blühm en conservator Nadia Abdelkawi. Het schilderij is te zien in De Collectie.

H.N. Werkman, *Twee ruiters tussen bomen*, ca 1939, Groninger Museum, aangekocht met steun van de Vrienden van het Groninger Museum en de Stichting Beringer Hazewinkel

ZOË X KATE

DOOR ZOË KREBBERS (8 JAAR) BEELD CHRISTOPHER SMITH

Er was eens een meisje, ze heette Kate. Ze was vijf en wilde naar een kindercircus. Van haar moeder mocht het niet, maar toen ze twaalf was ontsnapte ze uit haar huis. In een bushokje schuilde ze voor de regen. Daar hing een poster voor het circus. Kate legde haar jas op de grond en trainde erop voor een circusvoorstelling. Dat zie je hier nu ook: ze laat de coolste skills zien van alles wat ze kan. Het lijkt wel alsof Kate een poppenkastpop is, ze beweegt zo soepel.

Ik zou willen dat ik Kate was, want ik wil ook bij het circus. En dan, bij de voorstelling, zit er een meisje in de zaal en dat ben jij. In jouw ogen kan ik trots en blijdschap zien. En als ik dat zie voel ik mij een vliegende zwaan.

JuniorClub

Bij de JuniorClub ontdek je de geheimen van het museum. Je bent aanwezig bij een kinderopening. Misschien beleef je een museumnacht of ontmoet je kunstenaars. En natuurlijk stroop je de mouwen op in het atelier.

Marc Quinn, Sphinx (Kate Moss), 2005, brons. Foto Stephen White

Len Boot

DE ZWEET- DRUPPELS VAN MICK VLOGEN OM ONS HEEN

DOOR WILLEMIEN BOUWERS
BEELD CHRISTOPHER SMITH

Len Boot is directeur-eigenaar van The Royal NNZ Group uit Groningen, een internationaal bedrijf dat verpakkingsmateriaal produceert. Len is Salonlid sinds 2016. Als groot muzikliefhebber kijkt hij reikhalzend uit naar *Unzipped*. “*Paint it Black* vond ik vroeger al het mooiste nummer en nu nog steeds.”

Beatles vs Stones

“Eerlijk is eerlijk, ik luisterde vroeger meer naar The Beatles dan naar The Rolling Stones. Maar ik was niet zozeer anti-Stones hoor, ik heb meerdere concerten van ze bezocht waaronder die in het Stadspark in Groningen. Dat was onvergetelijk. Mijn vrienden en ik stonden zo dicht bij het podium dat de zweetdruppels van Mick Jagger om ons heen vlogen. The Stones zijn voor mij rock & roll, daar begon het mee. Ze waren vernieuwend, vrij en rauw. The Beatles waren toch een stuk braver, dus toen ik zelf wat rebelser werd, kreeg ik steeds meer interesse in bands en artiesten als David Bowie en The Stones. Een hoogtepunt vond ik ook het nummer *Dancing in the Street* die uitgevoerd werd door Mick Jagger en David Bowie samen. Het zijn doorzetters. Ze bestaan al zo lang, echt enorm knap is dat. Daar heb ik bewondering voor. Er gebeurt zoveel in zo’n band: onenigheid, problemen met drank en drugs, publiciteit, maar het was en bleef de muziek die hen bij elkaar hield. Daar zijn ze altijd voor gegaan.

Unzipped

Bij de vorige tentoonstelling, in 2020, was ik een van de gelukkigen die het heeft kunnen zien, vlak voordat het museum moest sluiten wegens corona. Als Salon-leden kregen we een rondleiding vlak na de opening. Geweldig vond ik het, het deed me denken aan de tentoonstelling over David Bowie in 2015. Het is mooi dat al die fans nu een herkansing krijgen om het alsnog te kunnen zien.

Wat ik zo fantastisch vond aan *Unzipped* is dat je ziet hoe de band begonnen is: het tot in detail nagebouwde appartement

in Londen, inclusief de vieze keuken met stapels afwas, bierflesjes overal, volle asbakken... Dat proces van hoe de band is gegroeid, net zolang doorzetten tot je doorbreekt, dat kwam goed naar voren. *Unzipped* geeft ook de ontwikkeling van de muziekindustrie weer: vanaf de optredens in smoezelige achterafzaaltjes tot aan de uitbundige, professionele shows die ze nu geven, de grote stadions en alles eromheen. Ik heb goede herinneringen aan de tijd dat je naar een platenzaak ging en een koptelefoon op kreeg om naar een nieuw singeltje te luisteren. Nu luister je online alle muziek die je maar wilt. The Stones zijn met al die ontwikkelingen meegegaan. Waar ik het meest naar uitkijk? Naar de opening! Altijd gezellig en een groot feest.

Salon

Het is goed voor Groningen dat *Unzipped* nu weer te zien is en dat zoveel mensen, uit binnen- en buitenland, naar het museum gaan. Het Groninger Museum is een van de mooiste musea van Nederland en dat moet gepromoot worden. Ik vind het belangrijk dat er cultuur is in Groningen. Als sponsor draagt NNZ bij aan de komst en de promotie van mooie tentoonstellingen. Op die manier kun je ook de positieve kanten van de stad laten zien. Groningen komt al vaak genoeg negatief in het nieuws met alle aardbevingsproblematiek. Als bedrijf hebben we dan ook een bewuste keus gemaakt om in Groningen te blijven. Het is een mooie stad en heeft veel te bieden.

Lid van de Salon ben ik in de eerste plaats vanwege de liefde voor kunst, cultuur en voor het museum zelf. Als lid krijg je achtergrondverhalen en een kijkje achter de schermen, dat is zeker een toegevoegde waarde. En we maken uitstapjes, bijvoorbeeld naar het depot van Museum Boijmans van Beuningen, in Rotterdam, Het Noordbrabants Museum en de studio van ontwerper Maarten Baas. Ik heb geen zakelijk belang bij de Salon, dat is omdat NNZ vooral internationale klanten heeft, maar we ontvangen wel regelmatig klanten en relaties in het museum. Die bied je dan een bijzondere ervaring. NNZ bestaat 100 jaar en is een echt familiebedrijf. Onlangs zijn we koninklijk geworden, daar zijn we natuurlijk trots op. Als bedrijf is het belangrijk om in te spelen op wat in de maatschappij gebeurt en je moet risico’s durven nemen. Net zoals The Rolling Stones doen dus.

Als ik zo oud ben als Mick Jagger hoop ik net zo te zijn als hij: beweeglijk, veranderlijk en actief. Ik hou van verandering, ook in mijn werk. Als je stilstaat kom je immers niet verder.” **G**

Groninger Museum Salon

De Groninger Museum Salon biedt financiële steun aan het Groninger Museum voor aankopen. Leden hebben exclusief toegang tot tentoonstellingen, bijvoorbeeld een preview, of krijgen een uniek kijkje achter de schermen. Ze ontmoeten kunstenaars uit binnen- en buitenland die vertellen over hun werk.

WAT IS DE TOEKOMST VAN WALL HOUSE #2?

De visie van Peter Michiel Schaap

DOOR GEA SCHENK

Wall House #2 is een hoogtepunt van postmodernistische architectuur, maar de bekendheid in de stad Groningen is niet erg groot. Jarenlang was het een plek voor een *artist in residence*. Sinds het Groninger Museum in 2016 het beheer heeft overgenomen heb ik er als programmeur tentoonstellingen van diverse Groningse kunstenaars in gemaakt. Er is meer nodig om mensen naar het in architectonisch opzicht belangrijke gebouw te krijgen. Ik wil verbinden en ben daarom in gesprek met meerdere instellingen. Wat kunnen we toevoegen aan de huidige koers? Op welke wijze zou het Groninger Museum moeten omgaan met het gebouw? Directeur van het architectuurcentrum GRAS in Groningen, Peter Michiel Schaap heeft daar uitgesproken ideeën over.

“Wall House #2 is een icoon binnen de internationale architectuurgeschiedenis. Binnen Nederland past het in het markante rijtje van het Rietveld-Schröderhuis, Huis Sonneveld en het van Schijndelhuis. Met dat verschil dat Wall House #2 ook ver buiten Nederland grote bekendheid geniet. Het is een uniek huis; een bonbon voor fijnproevers, met een heel bijzonder verhaal”, vertelt Schaap.

De Amerikaanse architect John Hejduk ontwikkelde Wall House in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, aanvankelijk als ontwerpstudie. Drie versies maakte hij, waarvan het eigenlijk niet de bedoeling was dat ze ooit gebouwd zouden worden. Toch kwam het er in 1973

bijna van. Zo waren er plannen om het huis in Connecticut neer te zetten. Niet als woonhuis, maar als vakantieverblijf van landschapsarchitect Arthur Bye. In 1990, op het moment dat Hejduk op uitnodiging van de gemeente Groningen werkte aan een van de stadsmarkeringen, ontstond het idee om zijn tweede Wall House-ontwerp toch te realiseren. In 2001, nota bene in het sterfjaar van Hejduk, werd het opgeleverd.

Studie

Het gegeven dat Wall House #2 voor Groningen eigenlijk een *fremdkörper* is – het is immers nooit ontworpen voor deze plek – zou je volgens Schaap juist moeten omarmen. “Voor de toekomst van Wall House #2 zou het prachtig zijn de essentie van het ontwerp tot het uitgangspunt te maken: een woonhuis, maar ook het resultaat van een ontwerpstudie. Ik zou het toejuichen wanneer het naast een plek voor tentoonstellingen toch vooral weer een ruimte wordt waar gewoond en gewerkt kan worden. Of nog beter: een huis waar gewoond en gestudeerd kan worden. Wat dat betreft was de functie als *artist in residence* locatie zo gek nog niet.”

Waar het Wall House voor Hejduk onderdeel was van een zoektocht naar de betekenis van het wonen, zou Wall House #2 volgens Schaap uit kunnen groeien tot een plek waar nagedacht wordt over de belangrijke thema's van vandaag. Grote maatschappelijke vraagstukken op het gebied van wonen, klimaat, natuur, water, energie, voedselvoorziening, biodiversiteit en de noodzaak om duurzaam en circulair te

CAMERA OBSCURA

Seizoen 2023 is een ode aan Wall House #2

Wall House #2 verandert dit seizoen tijdelijk in een camera obscura. De gelijknamige tentoonstelling *Camera Obscura* brengt een ode aan dit bijzondere gebouw en zijn omgeving.

Drie Groningse fotografen reageren met hun voornamelijk analoge werk op Wall House #2 en het gebied waarin het gebouw staat: het Hoornsemeer aan de rand van Groningen, met prachtig uitzicht op het water. Annemarie van Buuren, Baukje Pietje Venema en Arjan Verschoor geven in *Camera Obscura* elk hun eigen vertaling van de magie van de plek.

1 APRIL TOT EN MET 20 AUGUSTUS 2023

Zaterdag en zondag van 12.00 tot 17.00 uur, gratis toegang. Tijdens deze Wall House Weekenden worden regelmatig activiteiten georganiseerd.

groningermuseum.nl/wallhouse

Baukje Pietje Venema

gaan bouwen en ontwikkelen. “Al die opgaven vragen om slimme nieuwe oplossingen. Ik heb de overtuiging dat de beste oplossingen ontstaan door verschillende disciplines gelijkwaardig bij en naast elkaar te zetten. Beeldende kunst en architectuur kunnen een belangrijke verbindende rol spelen. Maak Wall House #2 tot een ontmoetingsplek voor kunst, cultuur, economie en wetenschap. Sluit er bij wijze van spreken een paar keer per jaar interessante interdisciplinaire teams in op om samen aan de slag te gaan met de maatschappelijke hoofdbrekers van nu. Niet alleen een plek dus voor ‘de kunsten’ dus, maar juist een plek waar iedereen die samen de stad en het landschap maakt samen kan komen in workshops, ateliers en andere inspirerende sessies. Kunstenaars, architecten, ontwikkelaars, beleidsmakers, bestuurders, bewoners, biologen, ecologen, productontwikkelaars: noem maar op.”

Verbinding

We komen uit een cultuurpessimistische tijd. Cultuur en economie zijn elkaar kwijtgeraakt, terwijl ze van oudsher altijd bij elkaar gehoord hebben. En eigenlijk geldt hetzelfde voor onze relatie met natuur en ecologie. Geld en efficiency staat in de bouw en in onze omgang met het landschap en de leefomgeving voorop. Dat kan niet anders dan eindig zijn. Schaap: “Uiteindelijk wil niemand wonen in een gebouwde Excel sheet, hoe goed die ook geïsoleerd is. Bovendien zal uiteindelijk niets overleven in een landschap waar alle biodiversiteit uitgeperst is. Het is keihard nodig om weer een evenwichtige relatie te creëren en de muren die

we tussen cultuur, natuur en economie hebben gebouwd te slechten. Hoe mooi zou dat zijn om dat juist in Wall House #2 te doen, een plek waar de muur het verbindende element is tussen de verschillende ruimten van het huis.”

Overigens betekent dat niet dat er geen kansen liggen om Wall House #2 beter te verbinden met de buurt. “Ik verbaas me er al jaren over waarom er niets met de tuin gebeurt. Of tuin..., eigenlijk is het niet veel meer dan een grasveld met wat coniferen. Hoe mooi zou het zijn om daar veel meer mee te doen. Maak een echte tuin. Een tuin waarmee we het markante gebouw hechten aan de plek. Dat zou bovendien een mooie verwijzing zijn naar landschapsarchitect Arthur Bye, die in de jaren zeventig dus bijna in een Wall House had gewoond. In Connecticut weliswaar, maar toch.” Wat betreft die tuin droomt Schaap alvast verder. “Waar het huis een studieobject is, een die gaat over wonen, zou de tuin ook een studieobject zijn waar we aandacht hebben voor de ontmoeting met de buurt en voor opgaven op het vlak van water, natuur en biodiversiteit. Wat mij betreft maken we er een prijsvraag van voor jonge talentvolle landschapsontwerpers: ontwerp een prachtige tuin voor Hoornse Meer en Wall House #2.”

Mooie ideeën, die aansluiten bij de wens dat Wall House #2 en de directe omgeving een rol moeten spelen in het verbinden van kunst, architectuur, gerichte internationale bezoekers en wijkbewoners zoals kinderen die er spelen. Een openbare plek waar iedereen zich welkom voelt ook als het gebouw zelf gesloten is. **G**

WORD LID VAN DE VRIENDEN VAN HET GRONINGER MUSEUM

Word lid van de Vrienden van het Groninger Museum en ondersteun daarmee het Groninger Museum.

Voordelen van het lidmaatschap

- Gratis toegang tot lezingen en voorbezoeken van de VVGM
- Gratis toegang tot het museum (in sommige gevallen, bijvoorbeeld bij speciale tentoonstellingen, kan een toeslag gevraagd worden)
- Gratis toezending van het Groninger Museum Magazine
- Gratis toegang tot de Kunsthalle Bremen en Kunsthalle Emden en het Horst-Janssen-Museum te Oldenburg
 - Tegen kostprijs mee op de door VVGM georganiseerde excursies
- 10% korting op alle artikelen in de museumwinkel (m.u.v. in Nederland uitgegeven boeken).

Lidmaatschapskosten

- Individueel lidmaatschap (€ 37,50 per jaar)
- Duo-lidmaatschap voor twee personen (€ 65 per jaar)

www.groningermuseum.nl/vrienden
vrienden@groningermuseum.nl

Kijk op www.groningermuseum.nl voor de actuele openingstijden, toegangs-mogelijkheden en de looptijd van de tentoonstellingen. Wil je op de hoogte blijven van alle nieuwtjes in en rondom het Groninger Museum, meld je dan aan voor de digitale nieuwsbrief via www.groningermuseum.nl/nieuwsbrief

Auteurs

Lisse de Bie is projectmedewerker educatie van het Groninger Museum
Leo Blokhuis is popjournalist en presentator
Eric Blom is muzikant en filmregisseur
Andreas Blühm is algemeen directeur van het Groninger Museum
Erik Boelm is senior relatiebeheerder van Optimix Vermogensbeheer en Vriend en Salonlid van het Groninger Museum
Willemien Bouwers is adviseur communicatie van de gemeente Tynaarlo
Karlijn ter Horst freelance communicatieadviseur
Lieuwe Jongasma is junior conservator cultuurgeschiedenis van Groningen van het Groninger Museum
Egge Knol is conservator Archeologie, Geschiedenis & Oude Kunst van het Groninger Museum
Steven Kolsteren is kunsthistoricus en hoofdredacteur van het Groninger Museum Magazine
Willem Kolvoort is beeldend kunstenaar
Gea Schenk is programmeur van Wall House #2
Iris Steinmeijer is Beringer-Hazewinkel conservator in opleiding van het Groninger Museum
Flip Vuijsje is auteur van diverse boeken over de Rolling Stones
Lynn Zwartsenburg is projectleider van de Groninger Museumnacht en muziek- en beeldende kunst programmeur

Redactie

Andreas Blühm, Ellis Hendriksen, Steven Kolsteren, Rudo Menge, Karina Smrkovsky

Graag vernemen wij opmerkingen, vragen, tips en bijdragen op het volgende adres: redactie@groningermuseum.nl

Fotografie

Heinz Aebi, Douwe de Boer, Wim te Brake, Matthijs Houthuis, Joram Krol, Gea Schenk, Christopher Smith, Siese Veenstra

Omslag voorzijde

Walton Ford, MCMLXII-MMXII, 2012

Foto omslag achterzijde

Claude Gassian

Grafisch ontwerp

Rudo Menge

Groninger Museum

Museumeiland 1, 9711 ME Groningen

Acquisitie en productiebegeleiding

Uitgeverij Intermed
Johan van Zwedenlaan 11, 9744 DX Groningen
Telefoon/fax: 050 3120042 / 050 3139373
E-mail: info@intermed.nu
Advertentieverkoop: Uitgeverij Intermed
E-mail: verkoop@intermed.nu

Scholma Druk
ISSN: 1572-0713

Oplage: 10.000

De uitgever is niet aansprakelijk voor zelfouten, redactionele fouten en is op geen enkele wijze aansprakelijk voor de werkzaamheden van de drukker.

© 2023 Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.
Intermed-1011/3

COLOFON
JAARGANG 36 - NO 1 - 2023

Deelnemende kunstenaars en musea tenzij anders vermeld. Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2006

Leden van de Groninger Museum Salon

(Leden steunen het museum financieel en ontmoeten elkaar bij speciale evenementen)

ABN AMRO Bank N.V.
Apotheek Helpman B.V.
Boer & Croon Management B.V.
Bouwbedrijf Kooi Appingedam B.V.
DELA
Downtown Brokers LLC
Effektief Groep B.V.
Formatec
FritsJurgens B.V.
J.R.H. van den Hende Register Makelaar - Taxateur Kunst & Antiek
Johandehaan.nl Consultancy
Heresingel 26 Advocatuur B.V.
NNZ B.V.
Noorderpoort
Optimix Vermogensbeheerder NV
Prinsenhof Groningen
Sai & Schut Registeraccountants
De Architecten van Team 4
Trip Advocaten Notarissen B.V.
VH ict
Wagner & Company

VOLG ONS

SOCIAL MEDIA & NIEUWSBRIEF

THE ROLLING STONES – UNZIPPED

30 JUNI 2023 T/M 21 JANUARI 2024

